

บทที่ 2

สันติวิธี : การศึกษาเชิงทฤษฎี

งานวิจัยชิ้นนี้มีวัตถุประสงค์หลักคือการวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีในวรรณกรรมและภาพยนตร์เรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* ของปรีดี พนมยงค์ คำว่าสันติวิธีมักปรากฏควบคู่กับคำว่า สันติภาพเสมอในฐานะที่สันติภาพคือเป้าหมายและสันติวิธีคือวิธีการ ในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์นั้น ผู้วิจัยใช้ทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีเป็นฐานในการศึกษา ดังนั้นในบทนี้จะได้ทำความเข้าใจถึงภูมิหลังทางการศึกษาและแนวคิดเรื่องสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในสังคมไทย รวมทั้งแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีจากนานาชาติ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจถึงงานเรื่อง *พระเจ้าช้างเผือก* และการวิเคราะห์แนวคิดรวมทั้งกระบวนการสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ได้อย่างเป็นระบบต่อไป

กระแสความคิดเรื่องการศึกษาสันติภาพและสันติวิธี ปรากฏเป็นรูปธรรมขึ้นในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อมนุษยชาติได้ตระหนักถึงผลร้ายของสงคราม ในโศกนาฏกรรมจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ความพยายามในการแสวงหาสันติภาพเกิดขึ้นในทุกส่วนของโลก มีการจัดตั้งองค์การสหประชาชาติ ซึ่งเป็นเสมือนที่รวมของชาติต่างๆในโลก แม้ว่าในความเป็นจริงแล้วผู้ที่มีบทบาทในองค์การสหประชาชาติมากที่สุดคือชาติมหาอำนาจต่างๆ ซึ่งในรูปแบบหนึ่งถือเป็นการแฝงตัวของเผด็จการทางอำนาจของชาติมหาอำนาจต่างๆในโลก อย่างไรก็ตามสหประชาชาติสามารถแสดงบทบาทได้ดีพอสมควรในแง่ของความเป็นกลาง และสามารถครองใจประเทศต่างๆในโลกได้มาจนทุกวันนี้ และหนึ่งในความเคลื่อนไหวขององค์การสหประชาชาติที่มีความสำคัญมากต่อมนุษยชาติ คือความเคลื่อนไหวเรื่องการรณรงค์เพื่อสันติภาพ รวมทั้งการใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

การศึกษาแนวคิดสันติวิธี หรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาสันติภาพ หรือ ที่เรียกกันว่า “สันติศึกษา” ดังที่ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้เขียนไว้ใน *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* ว่า

“การศึกษาสันติวิธี หรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง แม้เกี่ยวข้องกับกลศาสตร์กับการศึกษาสันติภาพหรือที่บางท่านเรียกว่า “สันติศึกษา” แต่ก็ไม่ใช่สิ่งเดียวกันเพราะ “สันติศึกษา” ครอบคลุมประเด็นศึกษาที่กว้างขวางซับซ้อนเป็นอันมาก ดังจะเห็นได้จากการจัดแบ่งกลุ่มศึกษาสันติภาพของสมาคมวิจัยสันติภาพนานาชาติ (IPRA: International Peace Research Association) อันเป็นสมาคมวิชาชีพของนักวิจัยสันติภาพ (Peace Researchers)

จากทั่วโลกออกเป็น 15 กลุ่ม อาทิ กลุ่มสันติศึกษา (Peace Education) กลุ่มศึกษาสิทธิมนุษยชนนานาชาติ(International Human Rights) กลุ่มศึกษาศตรีและสันติภาพ (Women and Peace) กลุ่มศึกษาประวัติศาสตร์สันติภาพ (Peace History) กลุ่มศึกษาขบวนการสันติภาพ (Peace Movement) กลุ่มศึกษาการเปลี่ยนแปลงในยุโรปตะวันออก (Eastern Europe) กลุ่มศึกษาการสื่อสาร (Communication) กลุ่มศึกษาภาวะด้อยโอกาสของมนุษย์ในเศรษฐศาสตร์การเมืองของโลก (Human Marginalization in the Global Political Economy) กลุ่มศึกษาผู้ลี้ภัย (Refugees) กลุ่มศึกษาความมั่นคงเชิงนิเวศ (Ecological Security) กลุ่มศึกษาความมั่นคงและการลดอาวุธ (Security and Disarmament) กลุ่มศึกษาการแก้ไขข้อขัดแย้งและการสร้างสันติภาพ (Conflict Resolution and Peacebuilding) กลุ่มศึกษาความขัดแย้งภายใน (Internal Conflicts) กลุ่มศึกษาศาสนาและความขัดแย้ง(Religions and Conflict) และกลุ่มศึกษาสันติวิธี (Nonviolence) ” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: บทนำ)

ลักษณะสำคัญประการหนึ่งที่ปรากฏในกระบวนการศึกษาสันติภาพหรือสันติศึกษา ที่พบได้จากการแบ่งกลุ่มข้างต้น คือ ความตระหนักในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ หรือ Interdisciplinary ของศาสตร์แขนงนี้ ดังนั้นการศึกษาจึงต้องเปิดกว้างในด้านความคิดที่มาจากหลากหลายมุมมองและหลากหลายบริบท รวมทั้งต้องคำนึงถึงความสามารถอันจำกัดของศาสตร์แต่ละแขนงในอันที่จะทำความเข้าใจคำว่าสันติภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความร่วมมือกันจากฝ่ายต่างๆ ในการทำความเข้าใจ และการส่งเสริมปฏิบัติการในแต่ละรูปแบบเพื่อให้เกิดสันติภาพที่แท้จริงขึ้นในหมู่มนุษยชาติ ผู้ศึกษาในกลุ่มต่างๆที่กล่าวมาทั้งหมดต่างมีวัตถุประสงค์เดียวกัน นั่นคือ การพยายามสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นแก่โลก โดยพยายามให้มนุษย์ได้แก้ไขปัญหาดังกล่าวที่ได้ก่อไว้กับโลก ทั้งที่เกี่ยวกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม และการเมือง ด้วยวิธีการแบบไม่ใช้ความรุนแรง ทั้งนี้เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของสรรพชีวิตบนโลก และโดยเฉพาะในทัศนะของกลุ่มศึกษาสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้น การสร้างสันติภาพจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของการไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาความขัดแย้งของมนุษย์ เพราะนักปฏิบัติการเหล่านี้มองว่าวิธีการที่ถูกต้องเท่านั้นที่จะนำมาซึ่งผลที่ดีงามและมีประสิทธิภาพ ซึ่งจะได้ทำความเข้าใจในประเด็นนี้ต่อไป

2.1 สันติวิธีในสังคมไทย : ภูมิหลังทางการศึกษาและแนวคิด

การศึกษาแนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในวงวิชาการของไทย เริ่มเห็นเด่นชัดในราวปีพ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นปีสันติภาพสากลของสหประชาชาติ นักวิชาการไทยได้ผลิตผลงานออกมาหลายชิ้นในช่วงนั้น และหลังจากนั้นเป็นต้นมาก็ได้มีการผลิตงานในเชิงสันติศึกษาออกมาเป็นระยะ ตำราทางวิชาการที่เกี่ยวกับสันติศึกษาที่สำคัญ และถือเป็นงานที่ให้ข้อมูลเกี่ยวกับทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจ คือ หนังสือ *สันติศึกษา* ของมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช พ.ศ.2532 เป็นการนำเสนอประเด็นปัญหา และทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับสันติภาพและสันติวิธีโดยผ่านสายตาของผู้เชี่ยวชาญ และนักวิชาการในสาขาต่างๆ เช่น ปรัชญา สังคมวิทยา รัฐศาสตร์ การทหาร เป็นต้น ส่วนตำราทางวิชาการในแนวเดียวกันนี้อีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือ *มนุษย์กับสันติภาพ* ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2534 และหนังสือ *ประมวลความรู้เรื่องสันติภาพ(Anthology on Peace)* ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2530 เป็นเอกสารประกอบคำบรรยายโครงการปาฐกถาสัญจร(Lecture Tours) ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมฉลองปีสากลแห่งสันติภาพขององค์การสหประชาชาติ 1986 (International Year of Peace) เนื้อหาเป็นการประมวลทัศนะว่าด้วยสันติภาพและสันติวิธีจากนักวิชาการและผู้มีประสบการณ์การทำงานเรื่องสันติภาพ ส่วนหนังสือที่เป็นการประมวลความรู้เรื่องสันติภาพและทฤษฎีสันติวิธีที่น่าสนใจอีกเล่มหนึ่งคือ หนังสือ *สันติทฤษฎี : วิถีวัฒนธรรม* ของชัยวัฒน์ สถาอานันท์ พิมพ์ครั้งแรกเมื่อเดือนมีนาคม 2539 เป็นหนังสือรวบรวมบทความว่าด้วยสันติศึกษาของผู้เขียน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 ถึงปี พ.ศ. 2538 นอกจากนั้นก็ยังมีหนังสือซึ่งจัดพิมพ์โดยภาควิชาการสื่อสารมวลชนคณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ชื่อหนังสือ *สื่อในสันติภาพ สันติภาพในสื่อ* (2530) มี กาญจนา แก้วเทพ เป็นบรรณาธิการ เนื้อหาของหนังสือเป็นประมวลบทความว่าด้วยความหมายของสันติภาพ ความสัมพันธ์ระหว่างสื่อกับสันติภาพ สันติภาพในสื่อนานาชาติ และสันติภาพในประเทศไทย นอกจากนั้นหนังสือเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจอีกเล่มคือ *สร้างสันติด้วยมือเรา : คู่มือสันติวิธีสำหรับนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรง* (2533) เรียบเรียงโดยไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ จัดพิมพ์โดยกลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม เป็นหนังสือที่ว่าด้วยแนวปฏิบัติทางสันติวิธี เป็นคู่มือที่ใช้ในการฝึกฝนและทำความเข้าใจกับปฏิบัติการสันติวิธีที่เป็นรูปธรรมมากเล่มหนึ่ง ส่วนงานเขียนเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีที่น่าสนใจอีกเล่มคือ *การศึกษาเพื่อสันติภาพ* (2538) ของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นทัศนะว่าด้วยพุทธศาสนากับสันติภาพซึ่งเป็นการศึกษาสันติภาพและสันติวิธีจากมุมมองทางพุทธศาสนา

ส่วนตำราทางทฤษฎีสันติวิธีที่เป็นที่รู้จักในเมืองไทยอีกส่วนหนึ่ง แปลและเรียบเรียงมาจากหนังสือของนักเขียนต่างประเทศ เช่น งานแปลชื่อ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* (2529) เขียนโดย ชิน ชาร์ป (Gene Sharp) แปลโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์ เนื้อหา

ส่วนใหญ่มาจาก *The Politics of Nonviolent Action* ของยีน ชาร์ป ส่วนหนังสือแปลที่น่าสนใจอีกเล่มคือ *พุทธสันติวิธี: ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* (2538) เขียนโดย โยฮัน กัลตุง (Johan Galtung) แปลโดย สมชัย เอ็นศบาย ว่าด้วยการศึกษาพุทธศาสนาโดยมองผ่านทฤษฎีสันติภาพ ทำให้ได้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจเกี่ยวกับการใช้พุทธศาสนาเพื่อการเข้าถึงสันติภาพของโลก นอกจากนี้ก็มีหนังสือที่แปลมาจากงานของมหาตมะ คานธี เกี่ยวกับอหังสาและแนวคิดเรื่องอหังสาและสัตยาเคราะห์ รวมทั้งเขียนเกี่ยวกับแนวคิดของคานธี เช่น หนังสือที่ชื่อ *อหังสา อหังสาของคนกล้า: ศึกษาปฏิบัติการสัตยาเคราะห์ของคานธี* (2536) เขียนโดย โจแอน บอนคูแรนต์ แปลโดย ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ และอนิตรา พวงสุวรรณ หนังสือที่น่าสนใจมากอีกเล่มหนึ่งของคานธีคือ *โลกทั้งผองพี่น้องกัน* (2539) แปลโดย กรุณา-เรืองอุไร กุศลาสัย เป็นหนังสือรวมบทความว่าด้วยอหังสาและแนวคิดของคานธี โดยเฉพาะเรื่องอหังสาหรือการไม่ใช้ความรุนแรงและการได้มาซึ่งสิ่งนี้ บทความต่างๆ ในหนังสือเล่มนี้สามารถให้ความกระจ่างเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องอหังสาและสัตยาเคราะห์ของคานธีได้เป็นอย่างดี

ในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีนั้น คำสำคัญที่มักจะได้รับการกล่าวถึงเสมอ คือ คำว่า สันติศึกษา สันติภาพ สันติภาวะ สันติวิธี ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงคราม ในบริบททางการศึกษาแนวคิดสันติวิธี การทำความเข้าใจกับคำดังกล่าวมีความสำคัญมากในแง่ของการเข้าใจนิยาม ความหมาย และขอบข่ายของสันติภาพและสันติวิธี อันจะทำให้เกิดการกำหนดเป้าหมายและวิธีการในการสร้างสรรค์สันติภาพร่วมกันได้อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น ในที่นี้จะทำความเข้าใจกับคำสำคัญดังกล่าวเป็นประเด็น ดังนี้

1. สันติศึกษา

ดร. รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์ (2532) ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า สันติศึกษา เป็นความพยายามอย่างหนึ่งในการต่อต้านสงครามและส่งเสริมสันติภาพ ด้วยการส่งเสริมความเข้าใจเรื่องสันติภาพและปลูกฝังทัศนคติที่ใฝ่สันติโดยผ่านกระบวนการทางการศึกษา ดังนั้นสันติศึกษาจึงไม่ได้เป็นเพียงการสอนให้เข้าใจเรื่องสันติภาพเท่านั้น แต่ยังมุ่งสอนให้ผู้เรียนมีทัศนคติที่ใฝ่สันติและรักสันติด้วยการให้คำจำกัดความดังกล่าวมีพื้นฐานมาจากการแบ่งการศึกษาเรื่องสันติภาพออกเป็น 2 ลักษณะตามความมุ่งหมายในการศึกษาเรื่องสันติภาพ คือ

1. การศึกษาเรื่องสันติภาพเพื่อเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ (education about peace) นักวิชาการบางท่านเรียกการศึกษาเรื่องสันติภาพที่มีจุดมุ่งหมายแบบนี้ว่า สันติวิทยา หรือ สันติศาสตร์ วัตถุประสงค์ของการศึกษาในแบบนี้คือการแสวงหา

ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องสันติภาพ เช่น การศึกษาความหมายของคำว่าสันติภาพ การพยายามทำความเข้าใจว่าอะไรเป็นสาเหตุของการขาดสันติภาพ ทำไมจึงมีการแก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยความรุนแรง เป็นต้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ การศึกษาแบบนี้หรือที่เรียกว่า สันติวิทยา หรือสันติศาสตร์นั้น เน้นหนักในเรื่องการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อให้เข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพ การศึกษาสันติภาพในแบบนี้ไม่ได้มุ่งเน้นว่าเมื่อผู้ศึกษามีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับสันติภาพแล้วจะต้องมีทัศนคติที่ฝั่สันติภาพหรือต้องการสร้างสันติภาพ เพียงแต่เป็นการทำความเข้าใจลักษณะความเป็นจริงของสันติภาพเท่านั้น

2. การศึกษาเรื่องสันติภาพเพื่อสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้น (education for peace) การศึกษาสันติภาพในแบบนี้นักวิชาการบางท่านเรียกว่าสันติศึกษา วัตถุประสงค์ของการศึกษาในแบบนี้คือการปลูกฝังทัศนคติฝั่สันติให้แก่ผู้ศึกษา หรืออย่างน้อยก็มีสมมติฐานว่าเมื่อผู้ศึกษาทราบถึงปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาความรุนแรง และทราบถึงปัญหาการขาดสันติภาพและทราบวิธีการสร้างสันติภาพแล้ว จะได้นำความรู้เหล่านั้นไปใช้ในการสร้างสันติภาพ ดังนั้นสันติศึกษาจึงมุ่งเน้นวิธีปลูกฝังทัศนคติฝั่สันติ ให้ผู้ศึกษามีใจรักสันติและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างราบรื่นและไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา ดังนั้นการศึกษาเรื่องสันติภาพในแบบที่เรียกว่าสันติศึกษาจึงไม่ได้เป็นเพียงการเรียนรู้เรื่องของสันติภาพเท่านั้น แต่เป็นการเรียนรู้ที่จะใช้สันติวิธีด้วย (รุ่งธรรม สุจิธรรมรักษ์, 2532: 4-9)

2. สันติภาพ สันติภาวะ และสันติวิธี

นักวิชาการสันติภาพมักใช้คำว่า สันติภาพ ในความหมายที่ต่างกันออกไปตามสำนักคิดความเชื่อ และตามบริบทที่ต่างกัน บางคนใช้คำว่า สันติภาพ ในความหมายว่าเป็น สันติภาวะ คือภาวะที่สงบ ไม่มีความรุนแรง บางคนใช้ในความหมายของ สันติวิธี คือ วิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินการใดๆ

สำหรับผู้ที่สนับสนุนสันติภาพในแง่สันติวิธียังแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ

1. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นเพียงวิธีการในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง พวกนี้จะต่อต้านการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เช่น การใช้กำลังในการตัดสินปัญหาต่างๆ การลงโทษโดยใช้ความรุนแรงซึ่งเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างมนุษย์ด้วยกัน แต่นอกจากการแก้ปัญหาต่างๆเหล่านี้ซึ่งเป็นปัญหาของมนุษย์แล้ว นักสันติวิธีกลุ่มนี้ไม่ได้มองว่าการฆ่าสัตว์เป็นอาหารเป็นความรุนแรง หรือกีฬาที่ใช้กำลังหรือความรุนแรงต่างๆเป็นความรุนแรง ผู้สนับสนุนสันติภาพกลุ่มนี้มักจะมองปัญหาเฉพาะที่เป็นความขัดแย้งระหว่างมนุษย์กันเองเท่านั้น

2. กลุ่มที่เห็นว่าสันติวิธีเป็นมากกว่าวิธีการแก้ปัญหาหากเป็นวิถีทางในการดำเนินชีวิต นักสันติวิธีกลุ่มนี้จะมองว่าความรุนแรงไม่ได้จำกัดอยู่ที่การกระทำระหว่างมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังรวมไปถึงการกระทำความรุนแรงของมนุษย์ต่อสัตว์ พืช และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ อีกด้วย เช่น ทักษะที่ว่าการบริโภคเนื้อสัตว์เป็นการกระทำรุนแรงต่อสัตว์ หรือการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ อย่างเกินความจำเป็น เป็นการกระทำความรุนแรงต่อธรรมชาติ เหล่านี้เป็นต้น

นอกจากนั้นนักวิชาการสันติภาพบางกลุ่มเสนอว่าควรขยายความหมายของสันติภาพออกไปจาก สันติภาพเชิงลบ ซึ่งหมายถึง ภาวะที่ปลอดความรุนแรงทางตรง คือ ภาวะที่ปราศจากการต่อสู้ทำร้ายกัน ให้อกว้างออกไปครอบคลุมถึง สันติภาพเชิงบวก คือ ภาวะที่ปราศจากความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ภาวะที่ปราศจากความทุกข์ยากที่ไม่เป็นธรรมต่างๆ ภาวะเช่นนี้จึงจะเรียกได้ว่ามีสันติภาพที่แท้จริง คือ มีสันติสุข

จากความคิดเห็นของนักวิชาการเหล่านี้สามารถสรุปได้ว่าสันติภาพในฐานะที่เป็นเป้าหมาย คือสันติภาวะ ส่วนสันติภาพในฐานะวิธีการคือสันติวิธี และสันติภาวะ คือสภาพหรือภาวะที่สงบ ไม่มีความรุนแรง เช่น ไม่มีการสงคราม ไม่มีการต่อสู้ฆ่าฟันหรือเบียดเบียนกัน และสันติวิธี คือวิธีการที่ไม่ใช้ความรุนแรงหรือวิธีการปฏิบัติที่ไม่รุนแรงในการแก้ปัญหาหรือดำเนินชีวิต

นอกจากนั้น ผู้ที่สนับสนุนสันติภาพอาจใช้คำว่าสันติภาพเหมือนกัน แต่อาจเน้นต่างกัน เช่น บางคนเน้นที่สันติภาวะบางคนเน้นที่สันติวิธี ผู้ที่สนับสนุนแนวคิด “สันติภาพด้วยกำลัง” เช่น ผู้ที่ถือคติ “แม่หวังตั้งสงบจงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ” เป็นพวกที่เน้นสันติภาวะมากกว่าสันติวิธี คือ ขอมเตรียมรบ หรือแม่แต่ลงมือรบจริงๆ เพื่อรักษาไว้หรือให้ได้มาซึ่งความสงบ โดยผู้ที่มีแนวคิดเรื่อง “สันติภาพด้วยกำลัง” นี้จะมองว่า กำลังรบสามารถทำให้เกิดสันติภาวะได้ 2 วิธี คือ

1. กำลังรบสามารถป้องกันการเกิดสงครามได้
2. สงครามสามารถกำจัดสงครามได้

ส่วนผู้ที่ยึดในแนวสันติวิธีจะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดข้างต้น คือการเตรียมการใช้ความรุนแรง (เตรียมรบ) หรือการลงมือใช้ความรุนแรง (ลงมือรบ) ผู้ที่ยึดแนวคิดสันติวิธีมองว่าถ้าคิดป้องกันการสงครามด้วยการเตรียมกำลังรบ ก็จะต้องเกิดสงครามขึ้นแน่นอนเพราะฝ่ายตรงข้ามก็คงไม่ไว้ใจว่าฝ่ายเราเตรียมกำลังไว้รับมือหรือใช้เป็นข้ออ้างเพื่อการเตรียมกำลังไว้รุกราน

ส่วนแนวคิดที่ใช้สงครามกำจัดสงครามนั้น ผู้ที่เน้นสันติภาพโดยวิธีการสันติวิธีมีทัศนะว่าบทเรียนจากประวัติศาสตร์ได้สอนว่าสิ่งนี้เป็นต้นเหตุของสงครามแทนที่จะเป็นด้วยจัดสงคราม

เพราะแต่ละฝ่ายก็อยากเป็นใหญ่เพื่อปกครองฝ่ายอื่น ไม่มีฝ่ายใดอยากถูกปกครองและมักไม่มองว่าฝ่ายที่เข้มแข็งกว่าเป็นผู้จ้กระเบียบให้เกิดความสงบ หากแต่มองว่าเป็นฝ่ายที่ใช้อำนาจกดขี่อย่างไม่เป็นธรรมจึงต้องหาทางต่อสู้ให้พ้นจากการถูกกดขี่ให้ได้ จึงเกิดเป็นสงครามเรื่อยมา (รุ่งธรรม ศุจิธรรมรักษ์, 2532 : 11-14)

ดร. ประชุมสุข อาชวอำรุง ได้กล่าวไว้ใน *ประมวลความรู้เรื่องสันติภาพ* ว่า

“แม่หวังตั้งสงบจงเตรียมรบให้พร้อมสรรพ (If you want peace prepare for war) เป็นทฤษฎีที่ผิดถนัด เพราะตามข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ สงครามไม่เคยนำสันติภาพที่แท้จริงมาสู่คู่สงครามเลย” (ประชุมสุข อาชวอำรุง, 2530: 321)

3. ความขัดแย้ง

ในการศึกษาเรื่องสันติภาพและสันติวิธีนั้น ประเด็นเรื่องความขัดแย้งเป็นประเด็นที่มีการถกเถียงกันมากในแง่ที่บางทีคนมองว่าสันติภาพคือภาวะที่ปลอดจากความขัดแย้ง แต่บางทีคนมองว่าสันติภาพคือภาวะที่ไม่มีความรุนแรงแต่อาจจะยังมีความขัดแย้งอยู่

นักวิชาการทางสันติภาพส่วนใหญ่พิจารณาแนวคิดเรื่องสันติภาพกับความขัดแย้ง โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานทางทฤษฎีสังคมวิทยาที่ว่าความขัดแย้งเป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ “ดำรงอยู่ทั่วไปเป็นเรื่องธรรมดา และฝังรากลึกอยู่ในสังคม” ดังนั้น “ปัญหาของมนุษย์จึงอาจมิใช่การขจัดความขัดแย้งให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นไปไม่ได้ในทางปฏิบัติ หากแต่อยู่ที่ว่ามนุษย์จะแก้ไขความขัดแย้งในแต่ละเรื่องด้วยวิธีใด” (ชัชวพันธ์ สถาอานันท์, 2538: 19) ดร. ไชยงค์ รัชชกุล ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า ทฤษฎีความขัดแย้งเห็นว่าภายในสังคมมีการต่อสู้แย่งชิงกันระหว่างกลุ่มต่างๆ ตลอดจนภายในกลุ่มและในสถาบัน เพื่อผลประโยชน์และอำนาจ กล่าวคือฐานคติของทฤษฎีนี้อยู่ที่ความขัดแย้งความไม่ประสานกันของส่วนต่างๆกลุ่มต่างๆในสังคม นอกจากนั้นยังให้ทัศนะเกี่ยวกับคุณูปการของทฤษฎีความขัดแย้งที่มีต่อการสร้างสันติภาพว่าทฤษฎีความขัดแย้งไม่เชื่อในสันติภาพขั้นสมบูรณ์ว่าจะมีความเป็นไปได้ แต่เชื่อในการจัดการความขัดแย้ง เพื่อไม่ให้เกิดความวุ่นวายในความหมายที่ให้มีการแก้ไขจัดการความขัดแย้งอย่างเป็นระบบ มากกว่าในความหมายที่จะเกิดความสงบเรียบร้อยหรือความสงบราบคาบ (ไชยงค์ รัชชกุล, 2532: 39-43) นอกจากนั้น ดร. ชัชวพันธ์ สถาอานันท์ ยังได้ให้ทัศนะเรื่องสันติภาพกับความขัดแย้งไว้ว่า “สันติภาพกับความขัดแย้งมิใช่สิ่งที่อยู่ตรงกันข้าม เพราะความขัดแย้งที่ถูกเก็บกดมิให้แสดงออกอย่างสันติต่างหาก จึงเป็นชนวนไปสู่ความรุนแรง(Violence)อันเป็นสิ่งที่อยู่ตรงข้ามกับสันติภาพได้” (ชัชวพันธ์ สถาอานันท์, 2539: 19)

จากทัศนะของ ดร.ไชยันต์ รัชชกุล และ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในประเด็นเรื่องความขัดแย้ง ทำให้ได้แนวคิดสำคัญในการสร้างสันติภาพและการใช้สันติวิธี นั่นคือ การสร้างสันติภาพไม่ใช่การขจัดความขัดแย้งให้หมดสิ้นไป เพราะเป็นสิ่งที่ขัดกับความเป็นจริงทางสังคม แต่การสร้างสันติภาพคือการที่มนุษย์รู้จักที่จะจัดการกับความขัดแย้งโดยใช้สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง และหน้าที่ของนักสันติวิธีประการหนึ่งก็คือการปลูกฝังทัศนคติไร้สันติ รวมทั้งการผลักดันให้เกิดการฝึกฝนและการใช้สันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงเพื่อการแก้ปัญหาในสังคม

4. ความรุนแรง

ในทางทฤษฎีสันติภาพนั้นความรุนแรงได้รับการพิจารณาใน 2 รูปแบบ คือ ความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

1. ความรุนแรงทางตรง คือ ความรุนแรงชนิดที่ผู้กระทำเป็นตัวบุคคล มีผลที่เด่นชัดในแง่การจำกัดศักยภาพของมนุษย์ เช่น การหยุดความสามารถในการมีชีวิตอยู่ คือ ทำให้ตาย หรือหยุดความสามารถในการเคลื่อนไหว เช่น การจับกุมคุมขัง ความรุนแรงชนิดนี้มีผลทั้งในเชิงกายภาพ (physical) และในเชิงจิตวิทยา (psychological) เช่น เหยื่อจากการถูกข่มขืน นอกจากจะถูกระทำ ความรุนแรงในเชิงกายภาพแล้ว การถูกข่มขืนจะก่อให้เกิดผลในทางจิตใจด้วย (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2532: 60-65)

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้กล่าวถึงเรื่องความรุนแรงทางตรงโดยมุ่งประเด็นที่การเกิดความรุนแรงในทางกายภาพไว้ในบทความที่ชื่อว่า “ความรุนแรงกับมายาการแห่งเอกลักษณะ” โดยตั้งสมมติฐานไว้ว่า ความรุนแรงเป็นปรากฏการณ์ที่ดำรงอยู่ได้เพราะมีข้ออ้างรองรับในรูปของมายาการแห่งเอกลักษณะ และได้วิเคราะห์ถึงระบบสังคมที่หล่อเลี้ยงมายาการดังกล่าวไว้อย่างน่าสนใจ บทความชิ้นนี้เป็นการวิเคราะห์ถึงความขัดแย้งและความรุนแรง โดยผู้เขียนให้ข้อสรุปว่าความขัดแย้งเป็นสิ่งที่มิได้อยู่คู่กับมนุษยชาติ เพราะมนุษย์เกิดมามีความแตกต่างกันซึ่งเป็นตัวนำไปสู่ความขัดแย้ง แต่ความขัดแย้งก็ไม่ใช่ว่าจะไปสู่ความรุนแรงหรือสงคราม เพียงแต่ความขัดแย้งถูกแก้ไขโดยใช้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือเท่านั้นเอง นำมาสู่คำถามที่ว่าอะไรคือข้ออ้างรองรับที่ทำให้มนุษย์รู้สึกว่าสามารถใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาได้ และได้ให้คำอธิบายไว้ว่ามนุษย์ใช้เหตุผลหรือข้ออ้างรองรับการใช้ความรุนแรงโดยการแยกตัวเองออกจากมนุษย์คนอื่นๆ โดยในทางจิตวิทยาเรียกกระบวนการดังกล่าวว่า “Egocentric Percieving” หรือการรับรู้สัมผัสโดยใช้ตนเอง

เป็นศูนย์กลางหรือเรียกว่าลักษณะของ“อัตนิยม” ซึ่งถ้ามองในระดับกลุ่มจะเป็นลักษณะของกลุ่มนิยม ชาตินิยม เชื้อชาตินิยม ศาสนานิยม เป็นต้น (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 38)

การที่มนุษย์จะแยกตัวออกมาจากผู้อื่นในลักษณะของอัตนิยมนี้ มนุษย์จะใช้วิธีการสร้าง“เอกลักษณ์”ประจำกลุ่มขึ้นมาเพื่อแยกกลุ่มของตนออกจากผู้อื่น นอกจากนั้นวิธีการอีกประการที่นำมาซึ่งความรุนแรงคือสิ่งที่เรียกว่า “การแยกประเภทเทียม”(Pseudospeciation) ซึ่งมนุษย์จะแยกประเภทตนเองออกจากผู้อื่น โดยใช้เกณฑ์ต่างๆ เช่น เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ วรรณะ ชนชั้น ศาสนา โดยคิดว่ากลุ่มของตนเท่านั้นที่เป็นมนุษย์ที่แท้จริง และคิดว่ากลุ่มอื่นไม่ใช่มนุษย์ และเมื่อ “เรา” เห็นว่า “คนอื่น” ไม่ใช่คนอย่างเรา การที่จะใช้ความรุนแรงกับคนอื่นก็เป็นเรื่องไม่ยาก (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 46)

ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้ให้ข้อสรุปในประเด็นของเอกลักษณ์และการแยกประเภทเทียมว่า

“ทั้งเอกลักษณ์และการแยกประเภทเทียมก็คือการให้ความสำคัญกับอัตตา(Self) โดยเฉพาะในระดับส่วนรวมนั่นเอง ยิ่งความรู้สึกรักชอบยึดมั่นใน“อัตตา”อันเป็น“เอก”นี้ มีมากเท่าใด โอกาสที่จะทำลายผู้อื่นที่แตกต่างจากตนด้วยความรุนแรงก็มีมากตามไปด้วย บางทีปัญหาอาจอยู่ที่ว่าระบบสังคมได้ทำให้มนุษย์เกิดอคติ เห็นสิ่งลวงเป็นความจริง และปัญหาอาจอยู่ที่ว่าคนในสังคมก็ไม่กล้าตรวจสอบ “สิ่งเท็จ” เหล่านี้ เพราะส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ใต้มายาการด้วยกัน หนทางแก้ทางหนึ่งที่ระบบการศึกษาอาจช่วยได้ก็คือ การให้การศึกษานิดที่จะไม่ให้คนยึดถืออคติเป็นเจ้าเรือน ให้การศึกษานิดวิพากษ์(Critical)เพียงพอที่จะช่วยให้คนแยกแ่ก่นออกจากกระפיได้ และให้การศึกษานิดที่อ่อนโยนต่อความเป็นมนุษย์ทั้งของตนเองและของเพื่อนมนุษย์ในโลก” (2539: 50)

2. ความรุนแรงเชิงโครงสร้าง คือ ความรุนแรงชนิดที่ตัวการไม่ใช่ผู้กระทำที่เป็นบุคคล แต่เป็นสถาบันหรือโครงสร้างทางสังคมที่ส่งผลให้เกิดช่องว่างระหว่างความเป็นจริง(actuality) และศักยภาพในชีวิตของมนุษย์ (potentiality) ทั้งที่ระบบในสังคมขณะนั้นสามารถลดช่องว่างดังกล่าวได้ ความรุนแรงเชิงโครงสร้างมีลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นอย่างโดดเด่นในสังคม และเกิดขึ้นแล้วก็หายไป เหมือนการเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงทางตรง แต่ความรุนแรงเชิงโครงสร้างเกิดขึ้นและดำรงอยู่ในสังคมเป็นช่วงเวลาที่ยาวนานและอย่างต่อเนื่อง (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2532: 60, 67-70) ตัวอย่างของความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่น การที่เด็กคนหนึ่งเกิดมาในสังคมที่สามารถจัดสรรปัจจัยยังชีพให้เขาได้อย่างเพียงพอและเลี้ยงดูให้เขาเติบโตเป็น

ทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าของสังคมได้ แต่สังคมปล่อยให้เด็กต้องตายก่อนวัยอันสมควรทั้งๆที่สามารถป้องกันได้ เช่นนี้เรียกว่า การเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง แต่ขณะเดียวกันถ้าเด็กคนดังกล่าวเกิดมาในสังคมที่ไม่สามารถป้องกันการตายในลักษณะดังกล่าวได้ ก็ไม่ถือว่าเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง เช่น การที่เด็กตายด้วยอุบัติเหตุโรคนในประเทศที่มีความเจริญทางการแพทย์ในยุคปัจจุบัน ถือว่าเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง แต่ถ้าเด็กตายด้วยโรคเดียวกันเมื่อหลายร้อยปีก่อนในขณะที่ความเจริญทางการแพทย์ยังไม่สามารถป้องกันโรคดังกล่าวได้ เช่นนี้ในทางทฤษฎีไม่ถือว่าเป็นความรุนแรงเชิงโครงสร้าง (คู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2532: 68) หรือการที่สังคมโลกในปัจจุบันสามารถจัดหาปัจจัยยังชีพขั้นพื้นฐานให้กับคนส่วนหนึ่งของสังคมได้อย่างเพียงพอและบางสังคมถึงขนาดเหลือเฟือและใช้อย่างฟุ่มเฟือย แต่ปล่อยให้อีกสังคมหนึ่งในโลกขาดแคลนปัจจัยยังชีพแม้เท่าที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานของมนุษย์ แสดงว่าโลกเช่นนี้กำลังเกิดความรุนแรงเชิงโครงสร้าง

การพิจารณาปัญหาความรุนแรงในสังคมอย่างรอบด้านทั้งในความรุนแรงทางตรงและความรุนแรงเชิงโครงสร้าง ทำให้การสร้างสันติภาพไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่สันติภาพเชิงลบ เช่น การต่อต้านสงครามเท่านั้น แต่การเรียนรู้ถึงความรุนแรงในเชิงโครงสร้างทำให้การสร้างสันติภาพครอบคลุมไปถึงสันติภาพเชิงบวก คือ การสร้างสันติสุขให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย

5. สงคราม

ในบริบททางการศึกษาเรื่องสันติภาพนั้น คำว่าสงครามเป็นคู่ตรงข้ามที่เป็นเป้าหมายสูงสุดของนักสันติภาพที่จะต้องขจัดออกไป แต่ในการศึกษาสันติภาพอย่างรอบด้านนั้นความเข้าใจในทฤษฎีสงคราม เป็นประโยชน์อย่างมากในการขจัดสงครามและสร้างสรรค์สันติภาพ

ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2539) ได้นำเสนอทฤษฎีสันติภาพที่ทำให้เกิดความเข้าใจคำว่าสันติภาพและสันติวิธีได้ลึกซึ้งขึ้น โดยไม่ได้มองจากมุมมองของทฤษฎีสันติภาพอย่างเดียว แต่ได้นำเสนอมุมมองจากทฤษฎีตรงข้ามได้อย่างน่าสนใจ คือ ทฤษฎีสงคราม ทฤษฎีเกี่ยวกับความขัดแย้ง และทฤษฎีเกี่ยวกับความรุนแรง ซึ่งคำว่า “สงคราม” “ความขัดแย้ง” และ “ความรุนแรง” นี้เป็นชุดคำที่มาพร้อมกับคำว่า “สันติภาพ” ในฐานะคู่ตรงข้ามเสมอ โดยเฉพาะในความเข้าใจของคนทั่วไป การเข้าใจความหมายของกลุ่มคำเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน จะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ในการแสวงหาสันติภาพที่สอดคล้องกับยุคสมัยและปัจจัยทางสังคมในปัจจุบันที่การแก้ปัญหาต่างๆโดยการใช้สงครามและความรุนแรงยังเป็นแนวคิดกระแสหลักได้ดียิ่งขึ้น

ในบทความเรื่อง“ทฤษฎีสันติภาพ: พิจารณาจากบทเรียนของทฤษฎีสงคราม” ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ได้ให้แนวคิดในการแสวงหาสันติภาพด้วยการเรียนรู้จากวิธีการและทฤษฎีการทำสงครามโดยได้ให้ข้อแม้ไว้ว่า

“การหันมาพิจารณาทฤษฎีสงครามในฐานะจุดเริ่มต้นของทฤษฎีสันติภาพนี้ มิได้หมายถึงการที่ทฤษฎีสันติภาพจะต้องยอมรับสงครามในฐานะมาตรการหนึ่งในการรักษาสันติภาพ....การแสวงหาคุณูปการจากทฤษฎีสงครามในที่นี้หมายถึง การไต่หาบทเรียนต่างๆในแง่ลักษณะของทฤษฎีที่มีประโยชน์ต่อการสร้างทฤษฎีสันติภาพ เพราะหากมุ่งประสงค์ให้ทฤษฎีสันติภาพเป็นที่ยอมรับในสังคมซึ่งยังยึดมั่นกับทฤษฎีสงครามในฐานะความคิดกระแสหลัก ก็ควรจะต้องศึกษาทฤษฎีสงครามให้เห็นทั้งด้านที่เป็นคุณและโทษ ทั้งนี้โดยไม่ละทิ้งกระบวนทัศน์(Paradigm)แห่งสันติชนิดที่ไม่ยอมรับความรุนแรงว่าเป็นทางเลือกในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 3)

จะเห็นได้ว่าเงื่อนไขประการแรกในการศึกษาทฤษฎีสงครามเพื่อการได้มาซึ่งแนวคิดทางสันติภาพนั้น ผู้เขียนได้เน้นในแง่ของการปฏิเสธการแก้ปัญหาโดยใช้สงครามหรือความรุนแรงโดยเด็ดขาด และมองว่ามีบทเรียนสำคัญบางประการจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรจะเรียนรู้ รวมทั้งมองว่าทฤษฎีสันติภาพนั้นมีลักษณะบางอย่างสอดคล้องกับทฤษฎีสงคราม โดยเฉพาะในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการของทฤษฎีสันติภาพ

ในแง่ของบทเรียนจากทฤษฎีสงครามที่ทฤษฎีสันติภาพควรเรียนรู้นั้น ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ได้สรุปเป็นประเด็นใหญ่ไว้ 3 ประการคือ

ประการแรก การได้มาซึ่งสันติภาพมิใช่อยู่ที่การยุติสงคราม หรือตัวการรบเพียงอย่างเดียว เพราะปัจจัยแวดล้อมสงครามและโครงสร้างที่ทำให้สงครามเป็นไปได้ก็มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังนั้น “ทฤษฎีสันติภาพที่มุ่งหาทางแก้ปัญหาสงครามอย่างแคบๆ เช่นเพียงแต่พิเคราะห์บทบาทขององค์การระหว่างประเทศในการแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ อาจถือว่าเป็นทฤษฎีสันติภาพที่ควรปรับปรุงให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 8)

ประการที่สอง คือ แนวทางในการศึกษาตัวสงครามเอง เนื่องจาก “การศึกษาเรื่องสงครามไม่เพียงเป็นการศึกษาจำเพาะเรื่องกลยุทธ์หรือยุทธวิธีเท่านั้น หากยังรวมไปถึงแง่มุมในทางวิชาการอื่นๆ อาทิ วิชารัฐศาสตร์และสังคมวิทยา”(ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 9) ดังนั้นบทเรียนสำคัญสำหรับทฤษฎีสันติภาพคือ “จำเป็นจะต้องมีทฤษฎีสันติภาพในลักษณะที่เป็นสหวิทยาการ

อันก้าวข้ามความคับแคบทางสาขาวิชาได้ด้วย เพราะถ้าการศึกษาสงครามเป็นทั้งเรื่องทางจิตวิทยา ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ภาวะผู้นำ เงื่อนไขทางสังคมเศรษฐกิจ ตลอดจนปัญหาวิทยาการ และเทคโนโลยีการรบ การศึกษาสันติภาพก็จำเป็นต้อง“รอบด้าน”ในทางวิทยาการที่จะนำมาใช้ในเชิงปฏิเสธรสงครามด้วย...”(ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 9) ดังนั้นคุณสมบัติประการหนึ่งที่ทฤษฎีสันติภาพควรมี คือ ลักษณะความเป็นสหวิทยาการ หรือ Multidisciplinary ที่ผู้เขียนกล่าวว่า

“มิได้หมายถึงการที่ผู้ศึกษาสันติภาพจะต้องแตกฉานสรรพวิทยาการแขนงต่างๆจนหมดสิ้น หรือมิได้หมายความว่านักวิชาการสายต่างๆมาร่วมพิจารณาปัญหาสันติภาพพร้อมกันเท่านั้น หากหมายถึงการที่นักทฤษฎีสันติภาพเข้าใจความสลับซับซ้อนของปัญหา ประสานกับการตระหนักถึงข้อจำกัดของสาขาวิชาที่ตนเองเชี่ยวชาญอยู่ ลักษณะ ‘สหวิทยาการ’ในแง่นี้จึงมีความหมายเกินจากแนววิชาที่นำมาใช้ศึกษาสันติภาพ หากหมายถึงทัศนคติและลักษณะจิตใจของผู้ศึกษาทฤษฎีสันติภาพเอง ที่ควรจะก้าวพ้นลักษณะติดขัดกับสาขาวิชาไปให้ได้(Transdisciplinary)” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 9)

ประการที่สาม สงครามเป็นเรื่องของการกระทำในสภาพที่มีความขัดแย้งหรือความผิดสูง ดังนั้นจึงไม่ใช่การกระทำที่เป็นธรรมชาติซึ่งจะมาสู่ข้อสรุปของผู้เขียนที่ว่าภาวะสงครามเป็นภาวะที่ผิดปกติ และเป็นความเจ็บป่วยของสังคม ซึ่งแย้งกับแนวคิดบางแนวคิดที่เชื่อว่ามนุษย์ไม่สามารถหลีกเลี่ยงสงครามได้ เพราะการต่อสู้คือสัญชาตญาณของมนุษย์ ผู้เขียนได้อ้างคำอธิบายของ Clausewitz ที่ว่า“การกระทำในเรื่องสงครามนั้นคือการเคลื่อนไหวในตัวที่มีแรงต้าน เจกเช่นชายที่อยู่บนน้ำไม่อาจทำอาการเคลื่อนไหวที่ง่ายคายที่สุดและเป็นธรรมชาติที่สุดคือการเดิน” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 10)

นอกจากนั้น ผู้เขียนยังให้ข้อสังเกตจากการศึกษาทฤษฎีสงครามไว้อีก 2 ประการคือ

1. ทฤษฎีสันติภาพจะต้องไม่เพียงเสนอทฤษฎีเพื่อการอธิบายปรากฏการณ์สงครามและสันติภาพเท่านั้น แต่จะต้องเกื้อกูลและผลักดันให้มีการกระทำเพื่อรักษาหรือสร้างสรรค์สันติภาพขึ้นอีกด้วย ซึ่งคุณสมบัติข้อนี้จะทำให้ทฤษฎีสันติภาพเป็นทั้งทฤษฎีและการปฏิบัติ
2. การพยายามนำเสนอทฤษฎีสันติภาพที่ปลอดความขัดแย้ง เป็นแนวทางที่ไม่สอดคล้องกับความเป็นจริงในสังคม และอาจเป็นอุปสรรคในการสร้างสรรค์สันติภาพ เพราะว่าตามความเป็นจริงนั้นความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติในสังคมอยู่แล้ว (2539: 10)

นอกจากลักษณะของทฤษฎีสันติภาพที่ได้จากการศึกษาทฤษฎีสงครามดังกล่าวข้างต้นแล้ว การศึกษาทฤษฎีสงครามยังให้ความรู้ประการสำคัญในแง่ของความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมาย

กับวิธีการในทฤษฎีสันติภาพอีกด้วย เนื่องจากทฤษฎีสงครามต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างเป้าหมายกับวิธีการ คือ นอกจากการรบเพื่อให้ได้ชัยชนะแล้ว สิ่งที่ต้องคำนึงคือ การได้รับชัยชนะนั้นจะต้องนำไปสู่สันติภาพ ดังนั้นหากสันติภาพคือการปฏิเสธสงคราม จึงเป็นการไม่เพียงพอที่จะปฏิเสธเพียงแต่การรบแต่ต้อง “ปฏิเสธโครงสร้างที่รองรับกลไกต่างๆของสงครามอีกด้วย” (2539: 7)

ทฤษฎีสันติภาพจึงต้องปฏิเสธระบบทางสังคมที่จะนำไปสู่การเกิดสงคราม ไม่ว่าจะเป็นความอยุติธรรมในสังคม ความรุนแรงที่เกิดขึ้นทั้งในทางตรงและในเชิงโครงสร้าง และขณะเดียวกันต้องคำนึงถึงวิธีการแก้ปัญหาเหล่านี้โดยต้อง“ละทิ้งกระบวนทัศน์(Paradigm)แห่งการยอมรับความรุนแรง”(ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2539: 11) คือต้องปฏิเสธที่จะใช้ความรุนแรงทุกชนิดในการแก้ปัญหา เช่น การปฏิวัติโดยใช้ความรุนแรงเพื่อการจัดระเบียบทางสังคมแบบใหม่นั้น เป็นวิธีการที่ทฤษฎีสันติภาพยอมรับไม่ได้

ในแง่ที่ทฤษฎีสันติภาพจะต้องเสนอทางเลือกใหม่ในการจัดความรุนแรงในสังคมโดยวิธีการไม่ใช้ความรุนแรง เช่น อหิงสาของมหาตมะ คานธี หรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรง ที่มีฐานคิดว่าอำนาจของผู้นำในสังคมดำรงอยู่ได้เพราะการยอมรับเชื่อฟังของประชาชน และจะต้องเสนอตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมในการชี้ให้เห็นผลของการไม่ใช้ความรุนแรงด้วย ถ้าทำได้ดังนั้นก็จะเป็นการยืนยันถึงคุณลักษณะของทฤษฎีสันติภาพนั่นคือ การคำนึงถึงความสัมพันธ์อันลึกซึ้งระหว่างเป้าหมายคือ สันติภาพ และวิธีการ คือ การไม่ใช้ความรุนแรง (2539: 12)

งานของดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ ในการศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีสงคราม ทำให้ได้ทราบลักษณะสำคัญของทฤษฎีสันติภาพ คือ การศึกษาสันติภาพจะต้องไม่คำนึงถึงการยุติสงครามเพียงอย่างเดียว และจะต้องคำนึงถึงลักษณะความเป็นสหวิทยาการของทฤษฎีสันติภาพ ผู้ศึกษาต้องมีทัศนคติที่เปิดกว้างและไม่ยึดติดอยู่กับสาขาวิชาใดวิชาหนึ่ง หรือทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง นอกจากนั้นต้องปรับเปลี่ยนทัศนะในเรื่องของความขัดแย้งในสังคมคือต้องเข้าใจว่าความขัดแย้งเป็นเรื่องปกติในสังคม เพราะฉะนั้นการจัดความขัดแย้งให้หมดไปจากสังคมจึงเป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้ แต่ทฤษฎีสันติภาพคือความพยายามในการหาวิธีการยุติความขัดแย้งอย่างสันติคือไม่ใช้ความรุนแรงในการแก้ไขปัญหาคือความขัดแย้ง

แนวคิดเรื่องสันติภาพ ความขัดแย้ง ความรุนแรง และสงครามที่นักวิชาการสันติภาพได้นำเสนอ เป็นความพยายามในการแสดงให้เห็นลักษณะของสันติภาพและสันติวิธีโดยการศึกษาจากทฤษฎีสันติภาพและทฤษฎีด้านตรงข้าม ทั้งนี้เพื่อคุณประโยชน์ในการสร้างสรรค์สันติภาพให้

เกิดขึ้นในโลก หากแต่วิธีการสร้างสรรค์สันติภาพในทัศนะของนักวิชาการสันติภาพนั้นต้องได้มาด้วยวิธีการที่ถูกต้อง นั่นคือการใช้สันติวิธีหรือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรงเท่านั้น โดยได้พยายามอธิบายให้เห็นถึงเบื้องหลังความคิดเกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรงที่เป็นต้นตอของการขาดสันติภาพในโลกนี้ และแนวคิดที่ ดร.ชัยวัฒน์ สถาอานันท์นำเสนอทำให้พบความจริงใหม่อีกหลายประการที่เคยถูกทบบังโดยมายาคติที่ติดอยู่ในใจของมนุษย์เสมอมาเกี่ยวกับความขัดแย้งและความรุนแรง รวมทั้งการแสวงหาสันติภาพบนโลก และทำให้มนุษย์มองข้ามวิธีการแก้ปัญหาความขัดแย้งที่เป็นทางออกที่ดีที่สุดนั่นคือ สันติวิธี หรือ ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง

อย่างไรก็ตามสันติวิธียังเป็นที่ยอมรับในวงจำกัด ทั้งนี้เพราะมนุษย์ยึดมั่นอยู่กับฐานคติเดิมๆในการแก้ปัญหความขัดแย้ง นั่นคือการใช้ความรุนแรง ทั้งที่ความจริงแล้ววิธีการไร้ความรุนแรงเป็นเครื่องมือที่มีคุณประโยชน์ และมนุษย์ก็ได้ใช้วิธีการเหล่านี้มานานแล้วตั้งแต่ในอดีต แต่วิธีการนี้ไม่ได้ถูกบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์อย่างเด่นชัดเหมือนกับวิธีการใช้ความรุนแรงหรือการใช้สงคราม เพราะเมื่อไรที่มนุษย์ใช้สันติวิธีในการแก้ปัญหา ก็จะไม่ก่อให้เกิดความเสียหายที่ร้ายแรงขึ้นกับมนุษยชาติ ดังนั้นจึงไม่มีความผิดปกติเกิดขึ้นในสังคมจนทำให้ต้องได้รับการบันทึกไว้ในประวัติศาสตร์ แต่เมื่อไรก็ตามที่มนุษย์ใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา เช่น การใช้สงครามในรูปแบบต่างๆ ก็จะมีการบันทึกไว้ในหน้าประวัติศาสตร์เสมอ ทั้งนี้เพราะเป็นความคิดปกติที่เกิดขึ้นในสังคมของมนุษย์ ยิ่งกว่านั้นบางครั้งสงครามเหล่านั้นยังก่อให้เกิดความเสียหายแก่มนุษยชาติและเป็นบาดแผลทางประวัติศาสตร์ชนิดที่ไม่อาจลบเลือนได้ วิธีการใช้ความรุนแรงจึงดูเหมือนจะโคจรเด่นอยู่บนหน้าประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติตลอดมาทุกยุคทุกสมัย สิ่งนี้เป็นที่มาประการหนึ่งของมายาคติต่างๆที่ทำให้มนุษย์ยอมรับสงครามเป็นทางเลือกที่สำคัญเสมอมา

2.2 นานาทัศนะว่าด้วยทฤษฎีสันติวิธี

นักคิดและนักทฤษฎีในศาสตร์ทางสันติวิธีชาวต่างประเทศผู้เป็นที่รู้จักในประเทศไทยอย่างมากคนหนึ่งคือ ยีน ชาร์ป(Gene Sharp) หนังสือ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ของชาร์ปได้รับการแปลเป็นภาษาไทยและถือเป็นตำราทางปฏิบัติการสันติวิธีที่สมบูรณ์เล่มหนึ่ง ชาร์ปได้รับแนวความคิดที่สำคัญจากนักปฏิบัติอหิงสาผู้ยิ่งใหญ่ คือ มหาตมะ คานธี รวมทั้งจากการศึกษาและการทำวิจัยถึงปฏิบัติการทางสันติวิธีที่เกิดขึ้นในส่วนต่างๆของโลก นักวิชาการทางสันติภาพคนสำคัญอีกคนหนึ่งคือ โยฮัน กัลตุง(Johan Galtung) ซึ่งนอกจากงานวิจัยทางสันติภาพโดยทั่วไปแล้ว กัลตุงได้ใช้พุทธศาสนาเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญในการทำงานวิจัยทางสันติภาพ และ

ได้เขียนหนังสือ พุทธสันติวิธี: ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ได้นำเสนอให้เห็นข้อได้เปรียบของพุทธศาสนาในการเข้าถึงสันติภาพของสรรพสิ่ง

ส่วนนักคิดที่ได้นำเสนอทฤษฎีของตนผ่านปฏิบัติการสันติวิธีอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมมากที่สุดคนหนึ่งคือ มหาตมะ คานธี ผู้นำการเรียกร้องเอกราชที่ยิ่งใหญ่แห่งดินแดนชมพูทวีป ปฏิบัติการของคานธีถือเป็นกรณีศึกษาที่สำคัญของผู้ศึกษาแนวคิดสันติวิธี การต่อสู้ของมหาบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ของโลกผู้นี้ เรียกว่าวิธีการแบบ “อหิงสา” หรือ “สัตยาเคราะห์” ซึ่งนักทฤษฎีสันติวิธีถือว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อสู้แบบสันติวิธี อย่างไรก็ตาม คานธีมักจะกล่าวอยู่เสมอว่า สันติวิธีในแบบของตน หรือที่คานธีเรียกว่า สัตยาเคราะห์ หรือการต่อสู้แบบคือแ่งนั้น เป็นหลักการที่ปรากฏอยู่แล้วในโลกนี้ ตนเพียงแต่นำมาปฏิบัติให้เกิดเป็นรูปธรรมเท่านั้น

ส่วนพระธรรมปิฎก(ป.อ. ปยุตฺโต) ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกเป็นกรณีศึกษาในแง่แนวคิดสันติวิธีที่มีพื้นฐานจากพุทธศาสนา เป็นพระสงฆ์ผู้ทศคนให้กบวงวิชาการทางด้านศาสนศาสตร์ที่สำคัญมากที่สุดรูปหนึ่งของเมืองไทย และมีผลงานในทางการศึกษาสันติภาพที่โดดเด่นจนได้รับการถวายรางวัลสันติภาพจากองค์การยูเนสโกเมื่อปีพ.ศ. 2537 สันติภาพในทัศนะของพระธรรมปิฎกเริ่มต้นจากภายในจิตใจ โดยใช้หลักคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในการพิจารณา นั่นคือเรื่องของการรู้เท่าทันกิเลสของมนุษย์ซึ่งเป็นตัวการทำให้มนุษย์ขาดสันติภาพทั้งภายในจิตใจและภายในสังคม

แนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่ปรากฏในแบบต่างๆ อาจมีความแตกต่างในด้านที่มา ในด้านปรัชญาความคิด และในด้านวิธีการ แต่มีสิ่งหนึ่งที่นักคิดนักปฏิบัติสันติวิธีมีส่วนร่วมกัน คือ การได้มาซึ่งสันติภาพของโลกโดยการปฏิบัติอหิงสา หรือการไม่ใช้ความรุนแรง เพราะ “การต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง” คือ “ทางเลือกใหม่” ที่ผู้นิยมสันติวิธีพยายามนำเสนอให้แก่โลก ดังนั้นปฏิบัติการไร้ความรุนแรง หรือ สันติวิธี จึงเป็น “หัวใจ” ของแนวคิดนี้ และผู้ที่ต้องการทำความรู้จักและเข้าใจแนวคิดสันติวิธีอย่างถ่องแท้ ต้องตั้งมั่นอยู่บนสมมติฐานที่ว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหาความขัดแย้งต่างๆ ได้โดยไม่ต้องใช้ความรุนแรง และจะต้องเชื่อมั่นว่า “สันติวิธี” หรือ “ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง” เป็นทางเลือกที่ดีที่สุดของมนุษย์ และอาจจะมีความเชื่อถึงขนาดที่ว่า “สันติวิธี” จะเป็นทางเลือกเพียงทางเดียวเท่านั้นของมนุษยชาติ ถ้าทุกคนหวังจะให้เกิดสันติภาพอย่างแท้จริงขึ้นบนโลกนี้

ผู้วิจัยคิดว่างานเขียนของชิน ชาร์ป (Gene Sharp) โยฮัน กัลตุง(Johan Galtung) มหาตมะ คานธี และพระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต) รวมทั้งบทความทางวิชาการและหนังสือเกี่ยวกับสันติภาพ

และสันติวิธีของนักวิชาการในเมืองไทย เช่น งานของ ดร. ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และนักวิชาการท่านอื่นๆ ที่ได้ศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีและมีผลงานทางวิชาการออกมาเผยแพร่ จะสามารถเป็นแนวทางในการทำความเข้าใจแนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในเชิงทฤษฎีได้ลึกซึ้งขึ้น รวมทั้งสามารถเป็นแนวทางในการวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีที่ปรากฏในงานของปรีดี พนมยงค์ ได้อย่างตรงประเด็นและเห็นเป็นรูปธรรมมากขึ้น

2.2.1 สันติวิธีในทัศนะของยีน ชาร์ป (Gene Sharp)

ยีน ชาร์ป เป็นนักวิชาการทางด้านรัฐศาสตร์และสังคมวิทยา ที่ได้ศึกษาเรื่องราวของการต่อสู้โดยใช้สันติวิธี หรือ Non-violent Action ที่สำคัญมากคนหนึ่ง เรียกได้ว่าเป็นผู้ริเริ่มการศึกษาสันติวิธีอย่างเป็นระบบ ในบันทึกการแปลของหนังสือเรื่อง *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* (2529) แปลเป็นภาษาไทยโดย ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ และคมสัน หุตะแพทย์ โดยมี ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ เป็นบรรณาธิการแปลนั้น ไพศาล วงศ์วรวิสิทธิ์ ได้เขียนถึงผลงานของ ยีน ชาร์ป ไว้ว่า

“หนังสือเล่มนี้(*อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง*)มีที่มาจาก *The Politics of Nonviolent Action* อันเป็นหนังสือซึ่งนำชื่อเสียงมาให้แก่อิน ชาร์ป ในฐานะนักวิชาการด้านปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่โดดเด่น เพราะนับเป็นครั้งแรกก็ได้ ที่มีการศึกษาปฏิบัติการไร้ความรุนแรงอย่างเป็นระบบ และกว้างขวางอย่างเป็นไม่เคยมีมาก่อน และที่สำคัญคือ ผู้เขียนได้นำเสนอเนื้อหาเหล่านั้นในกรอบของ “ศาสตร์” อย่างตะวันตก ทำให้งานของเขามีลักษณะ “วิชาการ” ซึ่งยอมทำให้ผู้คนทั่วไปในโลกตะวันตกยอมรับมาตรฐานของงานชิ้นนั้น และพลอยทำให้การศึกษาเรื่องดังกล่าว เป็นที่ยอมรับยิ่งขึ้นในสถาบันวิชาการและมหาวิทยาลัย กล่าวอีกนัยหนึ่ง หนังสือเล่มนี้ได้เสริมสถานะทางวิชาการของการศึกษาเรื่องดังกล่าวให้ตั้งมั่นขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในโลกตะวันตก” (2529: 29)

นอกจากนั้น ส. ศิวรักษ์ ยังได้กล่าวถึง ยีน ชาร์ป ไว้อย่างชื่นชมในคำนำของหนังสือ *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ว่า

“ในบรรดาหนังสือที่ให้ประโยชน์แก่พวกเราอย่างลึกซึ้งและกว้างขวางที่สุด โดยมองจากแง่มุมของฝรั่งที่ปราศจากพื้นฐานทางพุทธธรรมหรือศาสนธรรมจากตะวันออกนั้น เห็นกันว่างานเขียนของยีน ชาร์ป เป็นดีกว่าเพื่อน” (2529: คำนำ)

จากปี พ.ศ. 2529 ที่ได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง *อำนาจและยุทธวิธีไร้ความรุนแรง* ในประเทศไทยจนถึงปัจจุบันนี้ (พ.ศ.2540) นับว่าการศึกษาเรื่องสันติวิธีได้รับการกล่าวถึงในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่งกันมากขึ้นในสังคมไทย นักวิชาการได้ผลิตงานด้านสันติศึกษากันมากขึ้น และมีสถาบันการศึกษาให้ความสำคัญกับวิชาการแขนงนี้มากขึ้น

สำหรับแนวคิดสันติวิธี หรือ ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่ยืน ชาร์ปนำเสนอสามารถสรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

สิ่งแรกที่ยืน ชาร์ป กล่าวถึงและเป็นประเด็นที่ได้รับการยอมรับอย่างมากคือ ทฤษฎีในเรื่องที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครองซึ่งยืน ชาร์ป กล่าวว่าอำนาจของผู้ปกครองมาจากกษัตริย์ยอมเชื่อฟังของผู้ที่อยู่ใต้ปกครอง ดังนั้นเมื่อไรที่ผู้ที่อยู่ใต้ปกครองถอนการยินยอมเชื่อฟัง เมื่อนั้นผู้ปกครองก็หมดอำนาจ ชาร์ป เขียนไว้ว่า

“ความเข้าใจอย่างพื้นฐานเกี่ยวกับธรรมชาติของอำนาจนั้นมี 2 แนวทาง แนวทางแรกคือการเข้าใจว่าประชาชนขึ้นอยู่กับความตั้งใจดี การตัดสินใจและการสนับสนุนของรัฐบาลของตน หรือระบบการจัดลำดับชั้นอื่นๆของตน แนวทางที่ตรงข้ามคือ การมองว่ารัฐบาล หรือระบบนั้นขึ้นอยู่กับเจตนาดี การตกลงใจและแรงสนับสนุนของมวลประชาชน.....

ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงมีพื้นฐานอยู่บนทัศนะแบบที่ 2 ที่มองว่า รัฐบาลขึ้นอยู่กับประชาชน อำนาจนั้นเป็นพหุภาวะ และอำนาจทางการเมืองก็เปราะบาง เพราะขึ้นอยู่กับ การเสริมกำลังอำนาจของกลุ่มต่างๆ...” (2529: 9)

อย่างไรก็ตาม การที่ประชาชนจะให้การสนับสนุนผู้ปกครองหรือรัฐบาล หรือกล่าวง่าย ๆ ว่า การที่ประชาชนจะยินยอมเชื่อฟังผู้นำนั้น ย่อมมีสาเหตุหรือแรงจูงใจหลายประการ โดยชาร์ป ได้ศึกษาและให้ข้อสรุปเกี่ยวกับสาเหตุของการยินยอมเชื่อฟังของประชาชนไว้ ดังนี้คือ

1. นิธิย เนื่องจากมนุษย์มีลักษณะนิสัยของการเชื่อฟัง ซึ่งได้รับการฝึกฝนกันมาจนกลายเป็นวิถีปฏิบัติอย่างหนึ่งของมนุษย์
2. ความกลัวการลงทัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการลงทัณฑ์ต่อปัจเจกชนโดยใช้ความรุนแรงต่างๆ หรือการลงทัณฑ์ต่อกลุ่มชน โดยการกดดันทางเศรษฐกิจสังคม

3. พันธะทางใจ โดยที่ประชาชนมีความรู้สึกถึงความผูกพันทางใจกับผู้ปกครอง โดยการยอมรับในตัวผู้ปกครองหรือระบบการปกครอง ชาร์ปได้ให้ข้อสรุปว่าสาเหตุที่ทำให้เกิดพันธะทางใจระหว่างผู้ใต้ปกครองกับผู้ปกครองมี 4 ประการ คือ

3.1 ความเชื่อหรือความคิดที่ว่าการใช้อำนาจของรัฐบาลเป็นไปเพื่อความดีงามส่วนรวม

3.2 ปังจิชเหนือนมนุษย์ เกิดมาจากความเชื่อที่ว่าผู้ปกครองหรือผู้ออกกฎหมายมีคุณสมบัติเหนือนมนุษย์ เช่นมีกำเนิดมาจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์เหนือนมนุษย์เป็นสิ่งที่เหนือธรรมชาติซึ่งความเชื่อข้อนี้เป็นที่มาของระบบการปกครองแบบการใช้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของกษัตริย์

3.3 ความชอบธรรมของคำสั่ง

3.4 คำสั่งลงรอยกับปทัสถานที่ยอมรับกัน

4. ผลประโยชน์ส่วนบุคคล เช่นการมีผลรางวัลตอบแทนในการยินยอมเชื่อฟัง เช่น ผลตอบแทนทางการเศรษฐกิจ ตำแหน่งหน้าที่ หรือชื่อเสียง

5. ความรู้สึกผูกพันกับผู้ปกครองในทางจิตวิทยา ราษฎรอาจมีความรู้สึกผูกพันทางอารมณ์กับผู้ปกครอง

6. ความไม่ใส่ใจของราษฎรกับนโยบายการปกครองของรัฐบาล ประชาชนจะเชื่อฟังโดยไม่มีการตั้งคำถามกับอำนาจรัฐ ทั้งนี้อาจเพราะขาดจิตสำนึกในสิทธิธรรมและหน้าที่ของตน

7. ราษฎรขาดความมั่นใจในตนเอง ซึ่งเป็นที่มาของความรู้สึกที่ว่าผู้ปกครองมีคุณสมบัติต่างๆที่เหนือกว่าตนเอง (2529: 20-24)

ชิน ชาร์ป กล่าวว่าจากข้อถกเถียงที่ยกมานั้น ทำให้มีเหตุผลที่จะมองการยินยอมเชื่อฟัง ซึ่งเป็นปัจจัยหลักแห่งอำนาจของผู้ปกครองว่า “เป็นผลรวมระหว่างความกลัวการลงทัณฑ์และการยินยอมโดยเสรี”(2529:25) ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของนักทฤษฎีหลายท่านที่อธิบายว่าการยินยอมเชื่อฟังเกิดจากผลรวมของ “การบังคับ” และ “ความยินยอม” (2529: 25)

ดังนั้นโดยสรุปแล้ว อำนาจของผู้ปกครองขึ้นอยู่กับ การได้มาซึ่งที่มาแห่งอำนาจทั้งหลาย และการได้มาซึ่งที่มาแห่งอำนาจทั้งหลายก็ถูกกำหนดโดยระดับของการยินยอมเชื่อฟัง และการร่วมมือของประชาชน อย่างไรก็ตามการยินยอมเชื่อฟังและการร่วมมือกันไม่ใช่สิ่งซึ่งหลีกเลี่ยงมิได้ แต่ถึงจะมีการโน้มนำ มีแรงกดดันและแม้กระทั่งการลงทัณฑ์ การยินยอมเชื่อฟังก็เป็นเรื่องสมควรใจโดยพื้นฐาน เพราะฉะนั้นการปกครองทุกประเภทจึงขึ้นอยู่กับ การยินยอมพร้อมใจของประชาชนที่จะเชื่อฟังหรือมอบอำนาจให้แก่ผู้ปกครอง (2529: 29) และเนื่องจากแหล่งที่มาของอำนาจของผู้ปกครองมาจากการยินยอมเชื่อฟังของผู้อยู่ใต้การปกครอง ดังนั้นแล้วคตินของ

อำนาจของผู้ปกครองก็คือประชาชน ด้วยเหตุนี้ถ้าประชาชนจะถอนอำนาจนั้นกลับคืนมาจากผู้ปกครองที่ไม่ดีก็ไม่ใช่เรื่องยากอีกต่อไป อย่างไรก็ตามความคิดและความตระหนักเช่นนี้ไม่ได้เกิดขึ้นกับผู้คนหรือประชาชนโดยทั่วไป ทั้งนี้เป็นด้วยมาชาติต่างๆหรือความเชื่อต่างๆที่ได้รับการปลูกฝังกันมา รวมทั้งความกลัวการลงทัณฑ์เพราะผู้ปกครองมีอำนาจที่จะให้คุณให้โทษกับผู้อยู่ใต้ปกครองได้

อย่างไรก็ตามนักทฤษฎีสันติวิธีนั้นเชื่อในอำนาจของประชาชน และเชื่อว่าการยินยอมพร้อมใจของประชาชนสามารถเพิกถอนได้ ชาร์ปกล่าวว่า ทศนคติและความเชื่อในกลไกของผู้ปกครองเป็นตัวการสำคัญในการดำรงอำนาจของผู้ปกครองไว้ โดยชาร์ปได้อ้างถึงข้อเสนอของวิลเลียม กอดวิน (William Godwin) ที่ว่าหากเราสามารถทำลายความเชื่อของกลุ่มคนที่รับใช้ผู้ปกครองโดยใกล้ชิด จนเขาเห็นว่าไม่มีประโยชน์อีกต่อไปที่จะรับใช้ผู้ปกครองแล้ว โครงสร้างทั้งหมดที่ประกอบขึ้นมาด้วยความเชื่อดังกล่าวนั้นก็จะพินาศลง

นอกจากนั้นชาร์ปได้อ้างถึงข้อเสนอของคานธี ที่ได้เน้นให้เห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของประชาชนในการให้การยินยอมเชื่อฟังและการให้ความร่วมมือกับผู้ปกครอง โดยคานธีได้ให้ความคิดเห็นไว้ว่าการที่ประชาชนจะสามารถเพิกถอนการยินยอมเชื่อฟังได้ต้องมีคุณสมบัติต่อไปนี้

1. ต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางจิตวิทยา คือ การเปลี่ยนจากการยอมจำนนอย่างเฉื่อยชา มาเป็นการเคารพตนเอง และมีความกล้าหาญ
2. การที่ประชาชนต้องตระหนักว่า ระบอบการปกครองนั้นดำรงอยู่ได้ก็เพราะการให้ความช่วยเหลือของประชาชน
3. การที่ประชาชนเสริมสร้างความมุ่งมั่นให้แก่ตนเองในการเพิกถอนความช่วยเหลือและการยินยอมเชื่อฟัง (2529: 33)

การสร้างทัศนคติข้างต้น เป็นสิ่งที่ได้มาด้วยการเรียนรู้และฝึกฝน และถ้าสามารถสร้างทัศนคติดังกล่าวได้สำเร็จก็จะนำมาสู่ทฤษฎีการควบคุมอำนาจทางการเมืองโดยไร้ความรุนแรง ถ้าเมื่อไหร่ก็ตามที่ประชาชนตระหนักว่า “พวกเขานั้นแหละคือที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครอง และหากร่วมมือกันทำงาน ก็ย่อมจะทำลายล้างอำนาจนั้นลงไปได้” (2529: 45) เมื่อนั้นทรราชก็ไม่มีสิทธิ์เข้ามาใช้อำนาจของประชาชนไปในทางที่ผิดอีกต่อไป

ชาร์ปได้สรุปถึงวิธีการควบคุมอำนาจทางการเมือง และการป้องกันการนำอำนาจของประชาชนไปใช้ในทางที่ผิดว่า

“ในการปฏิเสธรัฐบาลทรราชนั้น ประชาชนจะต้องแสดงออกซึ่งการปฏิเสธรที่จะให้ความร่วมมืออย่างจริงจัง การปฏิเสรดังกล่าวนั้นอาจมีรูปแบบอันหลากหลายก็ได้ รูปแบบบางอย่างอาจจะง่าย บางอย่างก็ต้องใช้ความพยายามมาก และบางอย่างก็ค่อนข้างอันตราย แต่รูปแบบจำต้องอาศัยทั้งความกล้าหาญและปัญญา และจะต้องเป็นการกระทำโดยกลุ่มหรือมหาชน” (2529: 47)

นอกจากแนวคิดในเรื่องของที่มาแห่งอำนาจแล้ว ชาร์ปยังได้นำเสนอทัศนะในเรื่องของ “โครงสร้างพื้นฐานในการควบคุมอำนาจของผู้ปกครอง” ไว้ด้วย โดยเสนอเงื่อนไขเชิงโครงสร้างของสังคมที่จะมีผลต่อความเป็นไปได้ในการควบคุมอำนาจของผู้ปกครองไว้ว่า อยู่ที่การดำรงอยู่หรือการขาดหายไปของสถาบันทางสังคมต่างๆ และจำนวนของสถาบันทางสังคมเหล่านั้น รวมทั้งระดับของการรวบอำนาจและการกระจายอำนาจของสถาบันทางสังคม ระดับของพลังความเข้มแข็งภายในสถาบัน และความมีชีวิตชีวาของสถาบันเหล่านั้น โดยชาร์ปได้ให้ข้อเสนอไว้ว่า

“สังคมซึ่งมีโครงสร้างแข็งแรง และอำนาจได้กระจายไปตามบรรดากลุ่ม และสถาบันทางสังคมทั่วไป ก็มีศักยภาพที่จะเป็นตัวกำหนดที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครอง และสามารถต่อสู้อย่างมีประสิทธิภาพในการรักษาหรือนำระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยกลับมาได้” (2529: 77)

จากข้อเสนอเบื้องต้นทั้งหมดของชิน ชาร์ป จะเห็นได้ว่า ถ้าประชาชนได้ตระหนักถึงที่มาแห่งอำนาจการปกครองทั้งในแง่ของปัจเจกชน และในแง่ของสถาบันทางสังคมแล้ว ก็ไม่เป็นการยากที่ประชาชนจะตระหนักในอำนาจต่อรองที่มีอยู่ในมือของตนเอง และด้วยทัศนคติเช่นนี้ จะทำให้ประชาชนมีความกล้าที่จะต่อต้านการใช้อำนาจในทางที่ผิดของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตาม สิ่งที่นักทฤษฎีและนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรงหรือสันติวิธียึดมั่นในการต่อสู้ของพวกเขาคือ การต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง โดยผู้ต่อสู้จะต้องปฏิเสธวิธีการใช้ความรุนแรงอย่างน้อยในเชิงกายภาพ ซึ่งชิน ชาร์ป ได้ศึกษาและรวบรวมลักษณะของปฏิบัติการไร้ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในประวัติศาสตร์การต่อสู้ของโลก และนำเสนอไว้อย่างน่าสนใจ โดยได้แจกแจงวิธีการต่อสู้ไว้เป็นร้อยวิธี แต่ได้จัดประเภทอย่างกว้างๆไว้ 3 ประเภท คือ

1. การประท้วงและการโน้มน้าว
2. การไม่ให้ความร่วมมือ

3. การแทรกแซง

ในที่นี้จะไม่ขอก้าวถึงในรายละเอียดของวิธีการต่อสู้ในแบบต่างๆ แต่จะนำเสนอเฉพาะปรัชญาการต่อสู้โดยไร้ความรุนแรง ซึ่งซิน ชาร์ป ได้กล่าวข้อยู่เสมอ นั่นคือความคิดที่ว่า

“ปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนี้คิดค้นขึ้นมาเพื่อปฏิบัติการต่อต้านฝ่ายตรงข้าม ผู้ซึ่งสามารถและตั้งใจที่จะใช้การลงทัณฑ์ด้วยความรุนแรง ในวิธีการนี้(ปฏิบัติการไร้ความรุนแรง) ไม่มีสมมติฐานที่ว่า เมื่อเผชิญกับปฏิบัติการไร้ความรุนแรงแล้ว ฝ่ายตรงข้ามจะเลิกใช้ความรุนแรง หรือแม้แต่ว่าจะจำกัดความรุนแรงนั้นให้อยู่ในขอบเขตได้ตลอดไป” (2529: 149)

นอกจากนั้น ชาร์ป ยังเห็นว่า

“ความเป็นจริงเกี่ยวกับปฏิบัติการไร้ความรุนแรงนั้นมักจะเป็นเรื่องที่ตรงข้ามกับสมมติฐานของประชาชนเสมอ เพราะความสำเร็จของวิธีการนี้ไม่ได้ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเข้าใจที่ว่า มนุษย์นั้น ‘ดี’ โดยธรรมชาติ อีกทั้งความสำเร็จนั้นก็มิได้ขึ้นอยู่กับการมีระบบคุณค่าหรือกลุ่มผลประโยชน์ที่เข้มแข็ง หรือความผูกพันทางจิตใจในระดับสูง สิ่งเหล่านี้อาจจะมีส่วนช่วยได้และเป็นสิ่งสำคัญถ้ามีอยู่ แต่ก็ไม่จำเป็นนัก นอกจากนั้น การต่อสู้โดยไร้ความรุนแรงยังมีข้อเรื่องส่วนบุคคลที่สงวนไว้เฉพาะนักสันตินิยม หรือผู้ไร้ความบริสุทธิ์และความศักดิ์สิทธิ์...ความเป็นจริงก็คือ วิธีการนี้ประชาชนธรรมดาใช้ได้อย่างกว้างขวางนั่นเอง” (2529: 190)

จากทัศนคติข้างต้น จะเห็นว่าซิน ชาร์ป ได้พยายามนำเสนอแนวทฤษฎีการต่อสู้แบบไร้ความรุนแรง ในฐานะเป็นปรากฏการณ์ธรรมดาที่มนุษย์ทุกคนสามารถเข้าร่วมได้ ชาร์ปพยายามชี้ให้เห็นว่า การต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรง หรือสันติวิธีนั้น คือทางเลือกหนึ่งของการต่อสู้ เหมือนกับการใช้ความรุนแรงก็เป็นอีกทางเลือกหนึ่งเช่นกัน วิธีการต่อสู้แบบไร้ความรุนแรง เป็นยุทธวิธีที่เป็นทางเลือกใหม่ที่มนุษย์ผู้ใช้สติปัญญา ผู้ที่เคารพในชีวิตของเพื่อนร่วมโลก ผู้ที่ตระหนักถึงภัยที่ไม่มีที่สิ้นสุดของการใช้ความรุนแรง ได้ลงความเห็นร่วมกันว่าเป็นการต่อสู้ที่มีประสิทธิภาพและสามารถนำสันติสุขมาให้มนุษย์อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามนักปฏิบัติการไร้ความรุนแรงต้องมีอุดมการณ์อันแน่วแน่ คือ ความเสียสละและการอุทิศตนเพื่อให้ได้มาซึ่งความสำเร็จของการต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรง ซิน ชาร์ปได้ให้ทัศนะในเรื่องนี้ไว้ว่า

“ความเต็มใจเสียสละอุทิศตนเพื่อยืนยันความเชื่อ และวัตถุประสงค์ของนักปฏิบัติการใช้
ความรุนแรง จะเป็นเครื่องบ่งบอกอย่างหนักแน่นถึงความจริงใจของนักปฏิบัติการใช้
ความรุนแรง หากฝ่ายตรงข้ามแลเห็นความจริงใจดังกล่าว เขาจะเคารพนักปฏิบัติการใช้
ความรุนแรง และหันมาทบทวนทัศนคติของเขามที่มีต่อกลุ่ม ความคิด และเป้าหมายเหล่านั้น
ผลของความเคารพที่อาจจะเกิดขึ้นตามมาอีกประการหนึ่งก็คือ ฝ่ายตรงข้ามจะเริ่มเอา
อย่างนักปฏิบัติการใช้โดยไม่รู้ตัว และเริ่มลดความรุนแรงลงหรืออาจจะเปลี่ยนภาพพจน์ของ
คนที่มีต่อนักปฏิบัติการใช้” (2529: 208)

นอกจากนั้นสิ่งที่นักปฏิบัติการใช้ความรุนแรงต้องคำนึงถึงคือแม้ว่าเราจะใช้ปฏิบัติการใช้
ความรุนแรง แต่ฝ่ายตรงข้ามสามารถตอบโต้เราได้ทุกวิถีทาง ดังนั้นปฏิบัติการใช้ความรุนแรงก็มี
อัตราเสี่ยงต่อความเจ็บปวดเช่นกัน แต่ฮิน ชาร์ป ได้เสนอทัศนคติว่า ในเมื่อประชาชนยอมเสี่ยงกับ
ความเจ็บปวดในการต่อสู้โดยใช้ความรุนแรงแล้ว จะมีเหตุผลอะไรที่จะไม่ยอมเสี่ยงในปฏิบัติการใช้
ความรุนแรง ยิ่งกว่านั้นเมื่อได้ศึกษาค้นคว้าจากกรณีตัวอย่างต่างๆแล้วจะเห็นได้ว่า ความเสี่ยง
ในปฏิบัติการใช้ความรุนแรงนั้นมีน้อยกว่าด้วยซ้ำ

จะเห็นได้ว่า สันติวิธีในทัศนะของฮิน ชาร์ป เป็นการนำเสนอโดยเน้นในแง่ของวิธีการ
ต่อสู้ทางการเมือง และตั้งอยู่บนฐานคติที่ว่า ในเมื่อมนุษย์สามารถพัฒนาขบวนการต่อสู้แบบใช้
ความรุนแรงจนมีประสิทธิภาพที่จะทำลายล้างโลกได้ภายในพริบตา เช่น การใช้ระเบิดปรมาณู
แล้วทำไมมนุษย์จะไม่สามารถคิดค้นวิธีการต่อสู้แบบใหม่เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ทางการเมือง
แบบเดียวกัน แต่โดยวิธีการที่ชาญฉลาดกว่าและไม่เป็นการทำลายล้างมนุษยชาติด้วยตนเอง นั่น
คือปฏิบัติการใช้ความรุนแรง ซึ่งถ้ามนุษย์ทำได้เช่นนี้ การแก้ไขข้อขัดแย้งต่างๆของมนุษย์ก็จะเป็น
ไปในทางที่ดีขึ้น และจะนำมนุษย์ไปสู่โลกที่มีสันติสุขมากขึ้น

อย่างไรก็ตามในทัศนะของฮิน ชาร์ป การที่มนุษย์จะสามารถนำโลกไปสู่สันติสุขได้ต้อง
มีความรับผิดชอบ 3 ประการ คือ

1. ต้องแก้ไขสิ่งผิดให้ถูกต้อง ยกเลิกการกดขี่ข่มเหงและต้องมีการสร้างสรรค์สภาพที่ดี
สำหรับชีวิตมนุษย์
2. มนุษย์ต้องมีการเสริมสร้างอำนาจภายในตัวเองเพื่อการปลดปล่อยตนเองทั้งชีวิตด้านใน
และชีวิตทางสังคม
3. ต้องทำให้สังคมมนุษย์ปลอดพ้นจากความรุนแรงทางการเมือง ซึ่งไม่เพียงแต่จะทำ
อันตรายและคร่าชีวิตประชาชนเท่านั้น แต่ยังทำให้เกิดการใช้ความรุนแรงที่เป็นสถาบัน ซึ่งเป็น
ปัญหาพื้นฐานที่ร้ายแรงที่สุดของมนุษย์

ชาร์ปสรุปว่า การกีดกันขังคนนี้จะบรรลุได้ก็ต่อเมื่อนุษย์ไม่หยุดอยู่กับที่ คือการใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหาเหมือนที่เป็นอยู่ แต่ต้องแสวงหาวิถีทางใหม่ นั่นคือ เลือกรูปการแก้ปัญหาโดยไม่ใช้ความรุนแรง ทั้งเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนทั้งในปัจจุบันและอนาคต

2.2.2. สันติวิธีในทัศนะของโยฮัน กัลตุง (Johan Galtung)

โยฮัน กัลตุง เป็นนักวิชาการด้านสันติภาพอีกท่านหนึ่งที่มีความสำคัญมาก ในแง่ของการศึกษาพุทธศาสนาโดยใช้ทฤษฎีสันติภาพ และนำมาซึ่งข้อเสนอแนะในการใช้พุทธศาสนาเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงเชิงโครงสร้างและสร้างสันติภาพเชิงโครงสร้างแก่สังคม ในหนังสือชื่อ พุทธสันติวิธี : ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง (2538) รวมทั้งบทความที่มีชื่อเสียงมากของกัลตุงชื่อ “ความรุนแรงสันติภาพ และการวิจัยสันติภาพ” (Violence, Peace, and Peace Research) ตีพิมพ์ใน Journal of Peace Research, vol.6 ปี ค.ศ. 1969 กัลตุงได้การนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับขอบข่ายทางสันติภาพของมนุษย์ว่า สันติภาพซึ่งเป็นเพียงภาวะที่ปลอดสงครามนั้นยังไม่เพียงพอ แต่ต้องเป็นภาวะที่ไม่มีการกระทำรุนแรงต่อเพื่อนมนุษย์ ความรุนแรงในทัศนะของกัลตุงไม่ใช่เพียงความรุนแรงทางตรง อันเกิดจากการกระทำระหว่างบุคคลเท่านั้น แต่ยังรวมถึงความรุนแรงทางโครงสร้าง อันเกิดจากระบบสังคมที่ไม่เป็นธรรมอีกด้วย กัลตุงกล่าวว่าถ้าปฏิบัติการสันติวิธีได้รับการยกย่องอย่างสูง เพราะเป็นปฏิบัติการที่ต่อต้านการใช้ความรุนแรง ดังนั้นทัศนะหรือนิยามของความรุนแรงจะต้องกว้างขวางพอที่จะครอบคลุมความหมายที่หลากหลายของการใช้ความรุนแรง ขณะเดียวกันก็ต้องชัดเจนเพียงพอที่จะเป็นฐานสำหรับการนำไปปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม (Johan Galtung, 1969)

กัลตุงได้แบ่งความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ ออกเป็น 4 ประการ และมองว่าถ้าความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง 4 ประการนี้ไม่ได้รับการตอบสนอง หรือได้รับไม่เพียงพอ มนุษย์จะอยู่ในสภาวะที่ต้องเผชิญกับความรุนแรง ความต้องการขั้นพื้นฐานดังกล่าว คือ

1. การดำรงชีวิต (Survival)
2. การมีความเป็นอยู่ที่ดี (Welfare)
3. การมีเสรีภาพ (Freedom)
4. การมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต (Identity)

การที่มนุษย์ไม่ได้รับการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐานทั้ง 4 ประการนี้ กัลตุงใช้เป็นตัววัดค่าความรุนแรงที่เกิดขึ้น โดยได้แยกลักษณะการเกิดความรุนแรงว่ามี 2 ลักษณะ คือ ความรุนแรงทางตรง เช่น การถูกทำร้ายร่างกาย การถูกวิงวาททรัพย์สิน และความรุนแรงทางโครงสร้าง

สร้าง เช่น การที่เด็กจำนวนมากต้องเสียชีวิตเพราะขาดอาหาร ในขณะที่มีคนจำนวนมากมีอาหารรับประทานเหลือเฟือ นอกจากนั้นกัลดุงมองว่าผลของความรุนแรงนอกจากจะเป็นผลทางร่างกายหรือทางวัตถุแล้ว ยังส่งผลทางจิตใจอีกด้วย

จากความคิดข้างต้นนำมาสู่ความคิดของกัลดุง ในการแก้ไขปัญหาความรุนแรงของสังคมมนุษย์ โดยกัลดุงได้ศึกษาเปรียบเทียบหลักการของศาสนาต่างๆ โดยใช้ค่าความเป็นไปได้ที่จะนำไปสู่สันติภาพเป็นตัววัด (คูตารางในภาคผนวก ง) และในที่สุดกัลดุงพบว่าพุทธศาสนา มีอัตราความเป็นไปได้ที่สามารถนำไปสู่การป้องกัน และแก้ปัญหาการเกิดความรุนแรงของมนุษย์ได้มากกว่าศาสนาอื่นๆ และถ้ามนุษย์ใช้วิถีพุทธในการดำเนินชีวิต ก็จะนำมาซึ่งสันติภาพของโลกได้ จากความคิดนี้กัลดุงได้เขียนหนังสือ *พุทธสันติวิธี: ทฤษฎีเชิงโครงสร้าง* ขึ้น โดยใช้ทฤษฎีสันติภาพเป็นฐานในการทำความเข้าใจปรัชญาพุทธศาสนา

กัลดุงมองว่าแนวปรัชญาของพุทธศาสนานั้นยังสามารถพัฒนาไปได้อีกมาก ในแง่ของการให้ความหมายและในแง่ของการนำไปใช้แก้ปัญหาความรุนแรงของมนุษยชาติ กัลดุงมองว่าข้อปฏิบัติในการไม่บริโภคเนื้อสัตว์ หรือการปฏิบัติมั่งสวัรัต และการห้ามดื่มสิ่งมีเมาของพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาต่างๆ ได้ เพราะข้อปฏิบัติเหล่านี้มีปรัชญาเบื้องหลังที่ลึกซึ้ง นั่นคือการทำให้มนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ และเมื่อมนุษย์มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ก็จะนำมาซึ่งเอกภาพของสรรพสิ่งในโลก เมื่อความเป็นเอกภาพของสรรพสิ่งไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่ที่มนุษย์ แต่มีความพยายามในการขยายขอบเขตไปยังปริมณฑลของธรรมชาติด้วย เมื่อนั้นโลกก็จะมีสันติภาพอย่างแท้จริง

ทฤษฎีสันติภาพในทัศนะของกัลดุง ตั้งอยู่บนแนวความคิดเรื่อง “เอนโทรปี” (Entropy) หรือ “ความไร้ระเบียบ” หรือสภาวะแห่งความซับซ้อน คือลักษณะการมีองค์ประกอบที่หลากหลาย และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบในหลายๆรูปแบบ อาจพูดได้ง่ายๆว่า “เอนโทรปี” ก็คือลักษณะของ “พหุนิยม” (Pluralism) เนื่องจาก “ความไร้ระเบียบ” ในที่นี้ไม่ได้มีประเด็นอยู่ที่ความยุ่งเหยิงซึ่งมีความหมายน้อยลบ แต่หมายถึง “ความซับซ้อนอย่างสูงของระบบ นั่นคือการมีองค์ประกอบที่มากมายและหลากหลายซึ่งแต่ละส่วนจะมีปฏิสัมพันธ์กันนานารูปแบบ” (2538: 12)

กัลดุงมองว่าลักษณะโครงสร้างของโลกปัจจุบันมีความผิดพลาดเนื่องจากขาด “เอนโทรปี” และมองว่าความเป็นระเบียบที่เห็นอยู่จากตัวอย่างการปฏิสัมพันธ์ของชาติต่างๆนั้น ตั้งอยู่บนพื้นฐานของการ “ลดจำนวน” การรวมศูนย์ ทำให้ปฏิสัมพันธ์ของระบบมีจำนวนจำกัด และทำให้มีแนวโน้มที่เป็นความสัมพันธ์ในทางลบหรือเป็นปฏิปักษ์กัน เกิดการทานอำนาจกันด้วยอาวุธและ

อำนาจอื่นที่มีอยู่ในมือซึ่งเป็นภาวะที่พร้อมจะประหัดประหารกัน กัลดุงยกตัวอย่าง “การประชุมสุดยอด” ของชาติมหาอำนาจ และมองว่าข้อตกลงเรื่องการลดอาวุธของชาติมหาอำนาจเหล่านั้น ที่จริงอาจเป็นฉากบังตาเพื่อกลบเกลื่อนข้อตกลงเรื่องการสะสมอาวุธก็ได้

พร้อมกับแนวความคิดข้างต้น กัลดุงได้นำเสนอ “ทางเลือกใหม่” ให้กับสังคม คือสิ่งที่เรียกว่าสันติภาพเชิงโครงสร้าง โดยได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับสันติภาพไว้ว่า

1. สันติภาพไม่ได้เป็นเพียงสันติภาพในระหว่างระดับประเทศหรือรัฐชาติเท่านั้น แต่หมายถึงสันติภาพในสังคม สันติภาพระหว่างและภายในตัวมนุษย์ และสันติภาพระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ เป็นสันติภาพที่ครอบคลุมทั้งธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก กัลดุงมองว่าทั้งหมดนี้จะสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติได้ ภายใต้งเงื่อนไข 2 ประการ คือ “ความหลากหลาย (ในส่วนต่างๆ ของความสัมพันธ์และตัวผู้กระทำ) และการพึ่งพาอาศัยระหว่างกันและกัน(symbiosis)” (2538: 13)

2. ความหลากหลายและการพึ่งพาในธรรมชาติ นำมาซึ่งความสมดุลทางนิเวศ และสิ่งนี้ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ ทำให้เกิดสังคมพหุนิยม และทำให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ

3. การพึ่งพากันและกันในธรรมชาติเป็นการพึ่งพาในแนวนอน ไม่ใช่การพึ่งพาในแนวตั้ง ไม่ใช่การพึ่งพาของผู้อ่อนแอกว่าต่อผู้แข็งแรงกว่า ดังนั้นจึงไม่เกิดการครอบงำของผู้แข็งแรงต่อผู้ที่อ่อนแอกว่า

จากสมมติฐานข้างต้น กัลดุงก็ได้ชี้ให้เห็นภาพในด้านตรงข้ามของการที่โลกขาดความหลากหลาย และการดำรงอยู่อย่างพึ่งพา ซึ่งกัลดุงมองว่าทำให้โลกคล้ายอยู่ในภาวะสงคราม การที่แต่ละฝ่ายต่างพยายามควบคุมการใช้ความรุนแรงโดยการถ่วงอำนาจ โดยมีรากฐานนโยบายที่ตั้งอยู่บนการใช้อาวุธ ทำให้เกิดการแข่งขันกันสะสมอาวุธ และนำไปสู่สงครามทั้งโดยคู่กรณีและโดยการใช้ตัวแทน เช่น การขายอาวุธให้แก่โลกที่ 3 ของประเทศมหาอำนาจต่างๆซึ่งกัลดุงมองว่าเป็นการนำความหายนะมาให้แก่มนุษยชาติ และมองว่าสิ่งนี้คือแนวโน้มของโลกที่ผู้ใฝ่หาสันติภาพจำเป็นต้องทวนกระแส

จากการศึกษาแนวคิดสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลดุง พบว่ากัลดุงมุ่งเน้นความสัมพันธ์ของสังคมในเชิงพหุนิยม การเคารพความแตกต่างและการใช้ลักษณะของความแตกต่างให้เกิดการสร้างสรรค์ ภาพในอุดมคติของกัลดุงคือ “ถ้า” มนุษย์มีความร่วมมือร่วมใจกันและกัน และมีทัศนคติที่ดำเนินไปในทางเดียวกัน โดยใช้พุทธศาสนาเป็นฐานคติในการก่อให้เกิดทัศนคติดังกล่าว สันติภาพของโลกก็จะเกิดขึ้นอย่างแท้จริง

กัลตุงมองว่า หลักการมองโลกของพุทธศาสนา มีความเคลื่อนไหว(พลวัต) และความซับซ้อนสูง ซึ่งสอดคล้องกับแนวทฤษฎีสันติภาพในทัศนะของกัลตุงเอง ดังนั้นพุทธศาสนาจึงมีคุณสมบัติที่นำไปสู่การมีสันติภาพได้อย่างดี กัลตุงได้วิเคราะห์ว่าพุทธศาสนามีจุดแข็งถึง 20 ประการที่ส่งเสริมให้เกิดการแสวงหาสันติภาพ และมีจุดอ่อนเพียง 6 ประการที่อาจเป็นอุปสรรคต่อการแสวงหาสันติภาพ

หลักคำสอนพื้นฐานของพุทธศาสนาเรื่อง “อนัตตา” เป็นประเด็นที่กัลตุงมองว่าสอดคล้องกับความคิดสันติภาพเชิงโครงสร้าง เพราะคำสอนเรื่อง “อนัตตา” ซึ่งว่าด้วย “ความไม่มีวิญญาณหรือตัวตนที่ยั่งยืนและเป็นเอกภาพ” นั้น ได้เน้นถึง “จิต” ที่ก้าวผ่านระดับบุคคล ไปสู่การมีเอกภาพกับมนุษยชาติและสรรพสิ่ง เป็นสิ่งซึ่งกัลตุงมองว่า “ข้ามพินเส้นแบ่งเขตแดนปการ ไม่ว่าจะเป็อายุ เพศ ชาติพันธุ์ ประเทศชาติ หรือ ชนชั้น และเป็นที่ยอมรับของชาติทั้งมวล” ทำให้ “การแสวงหาเอกภาพของพุทธศาสนาแผ่ขยายสู่ทุกชีวิต และทอดลงสู่ธรรมชาติที่ไม่ใช่มนุษย์...ในขณะที่เดียวกันก็แผ่ขยายสู่อดีตและอนาคตผ่านหลักแห่ง ‘กรรม’ และการเกิดใหม่...” (2538: 18)

ในความเห็นของกัลตุง “หลักอนัตตา” ทำให้มนุษย์และสรรพสัตว์เกิดความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และความรู้สึกนี้จะเชื่อมโยงตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน ไปจนถึงอนาคตด้วยหลักแห่ง “กรรม” ความรู้สึกร่วมของสรรพชีวิตเกิดจากความค่านึงที่ว่า “มีส่วนหนึ่งของ ‘ข้าพเจ้า’ ในสรรพชีวิต และมีส่วนหนึ่งของสรรพชีวิตในข้าพเจ้า...” (2538: 18)

ด้วยหลัก “อนัตตา” นี้ กัลตุงมองว่าเป็นผลให้เกิด “หลักอหิงสกรรม” หรือการไร้ความรุนแรงต่อชีวิตทุกรูปแบบรวมทั้งสรรพสัตว์ด้วย และสำหรับกัลตุงนั้น “อหิงสกรรมคือ บรรทัดฐานความประพฤติในการไม่ทำร้ายผู้อื่น เพราะการทำร้ายผู้อื่นก็เหมือนทำร้ายตนเอง เนื่องจากเราทั้งหมดคือสิ่งเดียวกัน” (2538: 17)

นอกจากนั้นกัลตุงมองว่า หลักคำสอนเรื่อง “เมตตากรุณา” หรือ เมตตาธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในเบญจธรรมนั้นเป็นเรื่องสำคัญ “เพราะในคำสอนอันเป็นหัวใจของพุทธศาสนานั้น มิใช่มีเพียงหลักการเรื่องสันติภาพในเชิงปฏิเสธ (ข้อห้าม) แต่เพื่อสันติภาพในเชิงปฏิฐาน (ข้อควรกระทำ) มิใช่เพียงการละเว้นจากสงครามแต่เพื่อความสัมพันธ์ที่พึงปฏิบัติต่อกันอีกด้วย...” (2538: 18)

กัลตุงมองว่าพุทธศาสนาไม่ได้เน้นการบรรลุธรรมของปัจเจกบุคคล หรืออัตตา แต่เป้าหมายสูงสุดคือการบรรลุธรรมของสรรพชีวิต เนื่องจากพุทธภาวะเป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้ แนวคิดนี้กัลตุงมองว่านำมาซึ่ง “การดำรงอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน” (2538: 18) จึงเป็นที่มาของการ

รักษาสันติภาพร่วมกันของโลก และก่อให้เกิดความคิดที่ว่า “ความมั่นคงของฉันก็คือความมั่นคงของท่าน และความมั่นคงของท่านก็คือของฉัน” (2538: 19)

“หลักขันติธรรม” เป็นจุดเด่นอีกประการของพุทธศาสนาที่กัลดุงมองว่าเป็นส่วนสำคัญในการเสริมสร้างสันติภาพของโลก เพราะตลอดระยะเวลาในประวัติศาสตร์พุทธศาสนามีลักษณะที่ “มีขันติธรรมต่อระบบความเชื่ออื่นๆ” และ “ให้โอกาสในการผนวกความเชื่ออื่นเข้าด้วยกันในขอบข่ายอันกว้างขวาง” (2538: 20) นอกจากพุทธศาสนาจะเปิดโอกาสให้มีการอยู่ร่วมกับระบบความเชื่ออื่นๆอย่างสันติแล้ว ยังถึงกับมีความคิดในการช่วยเหลือศาสนาหรือระบบความเชื่ออื่นอีกด้วย

“หลักมณีมาปฏิปทา” หรือ ทางสายกลาง เป็นหลักธรรมอีกประการของพุทธศาสนาที่กัลดุงมองว่าเป็นหลักธรรมที่นำไปสู่ความเสมอภาคของสังคม และ“เป็นฐานที่แข็งแกร่งของนโยบายสันติภาพในเชิงปฏิฐานซึ่งมีพื้นฐานอยู่บนความเสมอภาค” (2538: 21)

นอกจากนั้นในทัศนะของกัลดุง “หน่วยสังคมขนาดเล็ก” จะก่อให้เกิดความสงบสุขในปริมณฑลทั้ง 4 คือ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก มากกว่าการจัดหน่วยสังคมขนาดใหญ่ และเนื่องจากกัลดุงมองว่า “รูปแบบแห่งความร่วมมือระหว่างมนุษย์อันจะนำไปสู่การเข้าถึงพุทธศาสนานั้น จะมีความหมายได้ก็แต่ในหน่วยเล็กๆ” (2538: 22) ดังนั้นกัลดุงจึงมองว่าทฤษฎีสันติภาพ และการปฏิบัติตามแนวทางพุทธนั้นเป็นสิ่งที่สอดคล้องกัน

“หลักอนิจจตา” หรือแนวคิดที่ว่าสรรพสิ่งไม่เที่ยงทำให้เกิดความคิดที่ว่า “โลกและสรรพสิ่งเปลี่ยนแปลงและเลื่อนไหล” (2538: 25) ทำให้การกำหนดแผนในการสร้างสันติภาพต้องคำนึงถึงสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาของปริมณฑลทั้งสี่ คือ ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก ทำให้เกิดแนวคิดที่ว่าไม่มีโครงสร้างใดที่แน่นอนตายตัวในการสร้างสรรค์สันติภาพ แต่ต้องปรับเปลี่ยนในรูปของกระบวนการ โดยคำนึงถึงธรรมชาติของ “ธรรมชาติ มนุษย์ สังคม และโลก”

ประเด็นที่สำคัญมากอีกประเด็นหนึ่ง และสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของนักทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยความขัดแย้ง คือ การที่กัลดุงมองว่าแนวคิดของพุทธศาสนามีลักษณะเป็นวิภาษวิธีค่อนข้างสูง เพราะ “พุทธปรัชญามองว่าโลกนี้เต็มไปด้วยความขัดแย้ง” (2538: 26) กัลดุงสรุปว่าจากมุมมองของนักทฤษฎีสันติภาพ มนุษย์ไม่จำเป็นต้องต่อสู้กับความขัดแย้งทุกประการเพียงเพื่อระบบใดระบบเดียว หากการที่มนุษย์สามารถอยู่ร่วมกันในโลกที่มีความหลากหลายต่าง

หากเป็นสิ่งที่พึงปรารถนา ดังนั้นแนวคิดของพุทธศาสนาจึงไปด้วยกันได้อย่างดีกับแนวคิดของนักทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธี

นอกจากนั้นกัลดุงยังมองว่า การที่พุทธศาสนาสอนให้ปัจเจกบุคคลมีความพยายามอย่างไม่ลดละในการปรับปรุงตนเอง และการปรับปรุงตนเองเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นไปได้ รวมทั้งสามารถบรรลุผลได้ในระยะยาว ทำให้ชาวพุทธต้อง “ต่อสู้และทำงานหนัก” (2538: 28) กัลดุง มองว่าการตีความพุทธปรัชญาในลักษณะดังกล่าวเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับทฤษฎีสันติภาพ เพราะ “สันติภาพไม่ใช่สภาวะสุดท้าย ณ จุดหมายปลายทางซึ่งเมื่อบรรลุแล้วจะมีทั้งความมั่นคงและสามารถยึดถือเป็นที่พึ่งได้ หากคือการต่อสู้ดิ้นรนอย่างต่อเนื่อง” (2538: 28)

ประเด็นสำคัญที่ดูเหมือนจะเป็นข้อสรุปเชิงอุดมการณ์ของแนวคิดพุทธสันติวิธี หรือสันติวิธีตามวิถีพุทธ คือ แนวคิดเรื่อง “นิพพาน” ซึ่งเป็นเป้าหมายสุดท้ายของชาวพุทธ กัลดุง มองว่านิพพานก็คือ “แอนโทรปี” หรือความไร้ระเบียบในระดับสูงสุดนั่นเอง ในทัศนะของกัลดุงชาวพุทธไม่ควรแปลความหมายของ “นิพพาน” ว่า คือความดับสูญ แต่ควรจะเป็นการตระหนักถึงหลักแห่งเอกภาพของทั้งหมด ดังนั้น กัลดุงจึงสรุปว่า นิพพาน ก็คือ แอนโทรปี และสันติภาพ ก็คือ แอนโทรปี ดังนั้นในทางหนึ่งสันติภาพก็คือนิพพาน และนิพพาน คือ สันติภาพ

จะเห็นว่าการตีความพุทธศาสนาในทัศนะของกัลดุง เป็นการมองโดยใช้บรรทัดฐานจากทฤษฎีสันติภาพ การที่กัลดุงมองเห็นว่าวิธีการทางพุทธศาสนาสามารถนำไปสู่สันติภาพเชิงโครงสร้างได้มากที่สุดเมื่อเทียบกับวิถีของศาสนาอื่น เป็นการวัดโดยตั้งเงื่อนไขไว้ว่า “ถ้า” มนุษย์ปฏิบัติตามแนวทางแห่งพุทธ หรือใช้ปรัชญาพุทธเป็นฐานคติในการดำเนินชีวิต นอกจากวิถีปฏิบัติของชาวพุทธที่สอดคล้องกับการสร้างสรรค์สันติภาพของโลกแล้ว การที่กัลดุงตีความคำสอนเรื่องนิพพาน แตกต่างไปจากที่ชาวพุทธโดยทั่วไปมอง โดยมองว่านิพพาน คือ การตระหนักถึงเอกภาพของสรรพสิ่ง ไม่ใช่การดับสูญ ทำให้ปรัชญาพุทธสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างมากขึ้น

2.2.3 สันติวิธีในทัศนะของมหาตมะ คานธี

สันติวิธีในแบบของคานธี เริ่มปรากฏเป็นที่รู้จักอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมในแอฟริกาใต้ เมื่อ ค.ศ. 1906 โดยการต่อต้านการกดขี่ของพวกนิคมผิวขาวที่กระทำต่อชาวอินเดียที่อยู่ในแอฟริกาใต้ และเมื่อกลับมาอยู่ในอินเดียนั้นคานธีก็ใช้แนวทางสันติวิธีหรือที่เรียกว่า“สัตยาเคราะห์” ในการต่อสู้กับอังกฤษ จนสามารถเรียกร้องเอกราชคืนให้แก่อินเดียได้ในที่สุด

การที่จะเข้าใจสันติวิธี หรือ สัตยาเคราะห์ หรือ อหิงสา หรือ การไม่ใช้ความรุนแรง ในแบบของคานธีได้นั้น ผู้วิจัยเห็นว่าวิธีที่ดีที่สุดคือ การศึกษาจากอัตชีวประวัติและงานเขียนต่างๆ ของคานธี และจากการศึกษาพบว่า จุดเด่นในแนวคิดสันติวิธีของคานธี คือความคิดที่เกี่ยวข้องพันกันอย่างลึกซึ้งกับความศรัทธาในศาสนาและความเชื่อในพระเจ้า

อย่างไรก็ตาม “ศาสนา” ในนิยามของคานธีนั้น ไม่ได้จำกัดอยู่ที่ศาสนาฮินดูที่คานธีนับถือ แต่คือหลักทางศีลธรรมของทุกศาสนา ดังที่คานธีได้เขียนไว้ว่า

“สมมติว่าเพื่อนคริสตศาสนิกชนคนหนึ่งมาบอกกับข้าพเจ้าว่า เขาได้อ่านและติดอกติดใจในคำสอนของคัมภีร์ ภควัทคีตา และประสงค์จะประกาศตนเป็นฮินดู ข้าพเจ้าจะพูดกับเขาว่า ‘สิ่งใดที่ท่านอ่านพบในคัมภีร์ภควัทคีตา สิ่งนั้น ในคัมภีร์ ไบเบิล ก็มี ขอให้ท่านไปอ่านและศึกษาให้ดีเถิดแล้วจะพบเอง ของงใช้ความพยายาม แล้วท่านจะเป็นชาวคริสต์ที่ดี’...” (2539: 108)

นอกจากนั้นคานธียังได้กล่าวถึงหลักศีลธรรมซึ่งคานธีเห็นว่าอยู่เหนือความแตกต่างทางศาสนาไว้ด้วยว่า

“เมื่อใดเราขาดพื้นฐานทางศีลธรรม เมื่อนั้นเราจะขาดความมีศาสนา ไม่มีหลักคำสอนของศาสนาใดที่อยู่เหนือหลักคำสอนของศีลธรรม มนุษย์จะอวดอ้างว่าตนเป็นคนของพระเจ้า เป็นเจ้า โดยที่เขาผู้นั้นไม่มีสัจจะ ไม่มีความเมตตาปราณี และไม่มีความอดกลั้นไม่ได้” (2539: 96)

ดังนั้นคำว่า “ศาสนา” ของคานธี จึงไม่ได้เจาะจงลงไปทีศาสนาใด จริงอยู่ว่าคานธีนับถือศาสนาฮินดู และกล่าวอยู่เสมอว่า คัมภีร์ภควัทคีตา เป็นที่มาแห่งความคิดของตน และได้บันทึกไว้ว่าเมื่ออายุได้ 21 ปี ตนเองได้เริ่มศึกษาคำสอนของศาสนาอื่นๆ ด้วย แต่จะพบว่า คานธีได้ตีความคำ

สอนหลายอย่างในภควัตติดาเสียใหม่ โดยเฉพาะในเรื่องของวรรณะและหน้าที่ ดร.สุวรรณ สถา
 อานันท์ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับหลักคำสอนในคัมภีร์ภควัตติดาไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ประการแรก คัมภีร์ภควัตติดา สนับสนุนความเป็นเอกภาพของพระเจ้ากับ
 ระบบวรรณะ ซึ่งข้อมหมายความว่า สัจจะย่อมไม่อาจแยกจากสังคมได้ หากพระเจ้าคือ
 สังฆธรรมสูงสุด

ประการที่สอง กษัตริย์หรือผู้นำทางสังคม เป็นผู้จรรโลงระบบวรรณะ ดังนั้น
 กษัตริย์หรือผู้นำ จึงเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจรรโลง ‘สังฆธรรม’ ด้วย

ประการที่สาม การกระทำตามหน้าที่ภายใต้ความจริงจังแห่งเหตุการณ์เฉพาะใน
 สังคม เป็นคำตอบสำหรับบุคคลในแต่ละวรรณะ และโดยอย่างยิ่งสำหรับกษัตริย์ การ
 กระทำโดยไม่หวังผลนี้เองเป็นเครื่องยืนยันและค้ำจุน ‘สังฆธรรม’ ในที่สุด

กล่าวโดยสรุปคือ บุคคลในอุดมคติในคัมภีร์ภควัตติดา คือผู้เสริมสร้างระบบ
 วรรณะโดยการกระทำตามหน้าที่ซึ่งเป็นเครื่องบ่งบอกความมีจริยธรรมของบุคคล อีกทั้ง
 เป็นเครื่องกำหนดให้ภาวะแห่งทวะปรากฏในสังคมมนุษย์ด้วย การเป็นผู้มีจริยธรรมจึง
 แยกไม่ออกจากข้อเสนอเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพระเจ้ากับมนุษย์” (สุวรรณ สถา
 อานันท์, 2533: 142-143)

อย่างไรก็ตามเมื่อวิเคราะห์คำสอนของคานธีพบว่า แม้คานธีจะถือว่าภควัตติดาเป็นขุม
 คลังทางความคิด และศรัทธาในศาสนาฮินดู แต่คานธีได้ปฏิเสธคำสอนหลักที่สำคัญยิ่งของศาสนา
 ฮินดู นั่นคือคำสอนในเรื่องระบบวรรณะ ซึ่งรับมาจากพระมนูธรรมศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ โดย
 การกำหนดให้มนุษย์ในวรรณะต่างๆคือ พราหมณ์ กษัตริย์ ไวศย และศูทร ออกมาจากปาก แขน
 ขา และเท้าของพระเจ้า และพระเจ้าได้กำหนดหน้าที่และอาชีพที่แตกต่างกันให้แก่คนในแต่ละ
 วรรณะทั้งนี้เพื่อความผาสุกของสังคม และเนื่องจากการปฏิบัติหน้าที่ตามระบบวรรณะเป็นการ
 ปฏิบัติตามพันธกรณีทางสังคม ดังนั้นจึงเป็นการรับใช้พระเจ้า คานธีปฏิเสธความคิดนี้อย่างสิ้นเชิง
 และถือว่าระบบวรรณะคือประเพณีความเชื่อที่ล้าหลังของอินเดียอย่างหนึ่ง เช่นเดียวกับการ
 กำหนดให้เด็กแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อยเท่านั้นเอง คานธีกล่าวเกี่ยวกับระบบวรรณะไว้ว่า “ข้าพเจ้า
 มีความเชื่อมั่นว่า ระบบการถือชั้นวรรณะมิใช่เป็นส่วนหนึ่งของศาสนาฮินดู และถ้าเป็นส่วนหนึ่ง
 ของศาสนาฮินดูแล้วไซ้ วิชาศาสนาฮินดูดังกล่าวก็มีใช่ศาสนาฮินดูที่ข้าพเจ้านับถือ” (2539: 202)

นอกจากการปฏิเสธระบบวรรณะแล้ว สิ่งที่ได้ว่าเป็นการปฏิวัติคำสอนของศาสนาฮินดู
 คือการตีความคำสอนเรื่อง “หน้าที่” ตามความเชื่อของศาสนาฮินดูนั้น ผู้ที่เกิดมาในแต่ละ
 วรรณะย่อมมีหน้าที่ต่อสังคมตามข้อจำกัดทางวรรณะของตน และผู้ที่มีหน้าที่ทางการเมืองคือ

วรรณะกษัตริย์ แต่สำหรับคานธีแล้วประชาชนทุกคนที่นับถือศาสนาต้องมีหน้าที่ทางการเมือง เพราะศาสนากับการเมืองเป็นเรื่องเดียวกัน คานธีมองว่ามนุษย์ไม่สามารถแยกศาสนาออกจากกิจกรรมอื่นใดในชีวิตได้ เพราะศาสนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมในการประกอบกิจกรรมอื่นๆ ของมนุษย์ และในงานทางการเมืองก็เช่นเดียวกัน คานธีกล่าวไว้ว่า

“ข้าพเจ้าจะดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของศาสนาไม่ได้ หากข้าพเจ้าไม่ถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ และการถือว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติจะเป็นไปไม่ได้ หากข้าพเจ้าไม่มีบทบาททางการเมือง ทุกวันนี้กิจกรรมทุกชนิดในสังคมมนุษย์มีความสัมพันธ์อย่างที่ไม่แบ่งแยกกันไม่ได้ เป็นไปไม่ได้ที่ท่านจะแบ่งแยกกิจกรรมของมนุษย์ออกเป็นกิจกรรมทางสังคม กิจกรรมทางเศรษฐกิจ กิจกรรมทางการเมือง หรือกิจกรรมทางศาสนา โดยที่กิจกรรมเหล่านี้ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกันเลย สำหรับข้าพเจ้าแล้วศาสนาก็คือกิจกรรมที่เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของมนุษย์ ศาสนาเป็นพื้นฐานทางศีลธรรมของกิจกรรมทุกประการของมนุษย์” (2539: 117)

จะเห็นได้ว่าสำหรับคานธีแล้ว หน้าที่ของมนุษย์คือการรับใช้มนุษยชาติ และหน้าที่ของกษัตริย์หรือผู้นำซึ่งเป็นมนุษย์คนหนึ่งก็คือการรับใช้ประชาชน ดังนั้นความคิดนี้จึงเป็นการถอนรากถอนโคนการจัดสรรหน้าที่ของมนุษย์ตามระบบวรรณะ ซึ่งจัดลำดับชั้นของมนุษย์และแบ่งแยกหน้าที่ของมนุษย์ตามลำดับชั้นของวรรณะที่เกิดขึ้นมา สำหรับคานธีมนุษยชาติเป็นหนึ่งเดียวและเกี่ยวข้องกับความเป็นเอกภาพของพระเจ้า และเพราะพระเจ้าสถิตย์อยู่ในมนุษย์ทุกคนและในทุกสรรพสิ่ง ดังนั้นการรับใช้มนุษย์ก็คือการรับใช้พระเจ้า

จะเห็นได้ว่าแม้คำสอนของคานธีจะมีประเด็นสำคัญร่วมกับคำสอนในกควัตติดา ไม่ว่าจะ เป็นความเชื่อเรื่องพระเจ้าและหลักศีลธรรม การเน้นหน้าที่ของมนุษย์ที่มีต่อสังคม ซึ่งเป็นที่มาของแนวคิดที่เกี่ยวข้องกันอย่างลึกซึ้งระหว่างศาสนากับการเมือง แต่ทุกครั้งคานธีก็ได้ให้ความหมายใหม่แก่คำสอนในกควัตติดาเสมอ หรือแม้กระทั่งปฏิเสธการตีความกควัตติดาในแบบเดิมโดยสิ้นเชิง เช่น ในกรณีของการตีความเรื่องระบบวรรณะและหน้าที่ของมนุษย์

การเข้าใจแนวคิดทางศาสนาของคานธี ทำให้สามารถเข้าใจแนวคิดสันติวิธีในทัศนะของคานธีได้ง่ายขึ้น

สันติวิธีในแบบของคานธี หรือที่คานธีเรียกว่า “สัตยาเคราะห์” สะกดตัวอักษรโรมันว่า SATYAGRAHA มีวิธีการต่อสู้ที่เรียกว่าหิงสา เป็นวิธีการหนึ่งของการต่อสู้แบบสันติวิธี ซึ่งมี

ยุทธวิธีต่างๆมากมาย คานธีได้ให้คำจำกัดความ “อหิงสา” ไว้อย่างชัดเจน ใน *โลกทั้งผองที่น้องกัน* ว่า

“อหิงสามีสมรรถภาพพร้อมที่จะโจมตีคู่ต่อสู้ได้ แต่อหิงสาไม่ทำเช่นนั้น เพราะอหิงสาเป็นการฝึกและบังคับใจไม่ยอมให้มีการทำร้ายหรือแก้แค้นผู้ใด อย่างไรก็ตาม อหิงสามีใช่เป็นการยอมจำนนหรือลี้โรราบ หากจะมีการยอมจำนนหรือลี้โรราบแล้วใช้วิธีการใช้หิงสาหรือกำลังจะดีกว่า การให้อภัยเป็นคุณธรรมที่สูงกว่าการใช้กำลังและการแก้แค้น เพราะทั้งการใช้กำลังและการแก้แค้น เกิดจากความอ่อนแอและความกลัว คนที่ไม่กลัวยอมไม่โกรธ ไม่เกลียด และไม่ปองร้ายผู้ใด

อหิงสากับความขลาด สองสิ่งนี้ไม่มีวันจะอยู่ร่วมกันได้ คนที่มีอาวุธมากมายคือคนที่ขลาดมากเท่านั้นเอง เพราะอาวุธคือเครื่องหมายของความกลัวและความขลาด อหิงสาที่แท้จริงจะเกิดขึ้นไม่ได้ หากยังมีความขลาดและความกลัวหลงเหลืออยู่...” (2539: 161)

อย่างไรก็ตาม คานธีได้กล่าวถึงขอบเขตของการใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ไว้ว่า

“...หากเราไม่รู้จักใช้พลังแห่งการยอมรับความทุกข์ยากอันได้แก่การต่อสู้แบบอหิงสาในการป้องกันตนเอง ถูกเมีย ตลอดจนศาสนาสถานของเราแล้วไซ้ร และหากเราเป็นชายชาติรื้ออย่างน้อยที่สุดเราก็ควรใช้หิงสาหรือกำลังป้องกันสิ่งเหล่านี้...” (2539: 162)

ในแง่นี้ไม่ได้หมายความว่าคานธีส่งเสริมการใช้กำลังในการต่อสู้ เพราะคานธีย้ำอยู่เสมอว่าให้ยื่นหัตถ์ต่อผู้ที่รุกรานและจะต้องยอมรับความเจ็บปวดใดๆก็ตามที่เกิดจากการต่อสู้นั้น โดยจะต้องไม่ตอบโต้ด้วยวิธีการที่รุนแรง แต่ถ้าต้องเลือกระหว่างการผละหนิงจากการต่อสู้การรุกรานเพราะความขลาดที่จะต้องเผชิญกับความเจ็บปวดแล้วละก็ ถ้าผู้ที่ต่อสู้คือผู้ชายอย่างน้อยในฐานะที่เป็นชายชาตินั้น เขาจะต้องทำหน้าที่สุภาพบุรุษด้วยการปกป้องผู้คนและสิ่งของที่อยู่ในความรับผิดชอบของตนเองด้วยกำลัง แต่คานธีก็ได้วิจารณ์การหันมาใช้ความรุนแรงในการต่อสู้ โดยกล่าวเป็นนัยไว้ว่า “ข้าพเจ้าพร้อมที่จะแนะนำบทเรียนของอหิงสาให้แก่คนกล้าตาย แต่ข้าพเจ้าไม่พร้อมที่จะแนะนำบทเรียนดังกล่าวให้แก่คนที่กลัวตาย” (2539: 162) นั่นคือผู้ที่ต่อสู้ในแบบอหิงสาของคานธี ต้องมีคุณสมบัติที่สำคัญคือความกล้าหาญและต้องไม่กลัวตาย ดังที่คานธีได้กล่าวไว้ว่า นักต่อสู้ในแบบอหิงสานั้นตายแล้วตั้งแต่ต้น เพราะฉะนั้นเมื่อเจอความทุกข์ทรมานก็ต้องยอมรับได้ และมีชีวิตอยู่ในชัยชนะของจิตวิญญาณมากกว่ามีชีวิตอยู่ในกายเนื้อ (ดู ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, 2530 ก: 5)

จากข้อความที่ขมามาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าประเด็นสำคัญในปฏิบัติการแบบอหิงสาของ คานธีคือ ความกล้า หรือ การไม่กลัว การอภัย หรือ การไม่โกรธ และการมีความอดทนหรือขันติธรรม การไม่ปองร้าย รวมไปถึงความเสียสละ ความเมตตา ความรักในเพื่อนมนุษย์โดยการขอมตนเข้ารับความทุกข์ยาก คุณสมบัติเหล่านี้คือสิ่งที่นักสู้ในแบบอหิงสาจะต้องมี และการจะมีคุณสมบัตินี้ได้ย่อมเกิดจากการพยายามฝึกฝนตนเอง

ส่วนการได้มาซึ่งอหิงสธรรมนั้น คานธีมองว่า “อหิงสธรรม” เป็นขั้นตอนสูงสุดในกระบวนการพัฒนาความเป็นมนุษย์ มนุษย์จะเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์เมื่อเขายอมรับมรรควิธีแห่งอหิงสธรรมเป็นวิถีในการดำเนินชีวิต ดังนั้นการฝึกฝนตนเองในการปฏิบัติอหิงสธรรมจึงเกี่ยวพันกับการพัฒนาความเป็นมนุษย์อย่างแยกกันไม่ออก

เงื่อนไขแรกของการปฏิบัติอหิงสธรรมหรือการจะเป็นนักต่อสู้ในแบบสัตยาเคราะห์ คือการยอมรับในการดำรงอยู่ของพระเจ้า ซึ่งคานธีให้ความหมายว่าคือสัจจะ เพราะสำหรับคานธีแล้ว “พระเจ้าคือสัจจะ” และ “สัจจะคือพระเจ้า” และเนื่องจาก “สัจจะมีความหมายเช่นเดียวกับอหิงสา” และการจะ “เข้าถึงสัจจะได้ก็ด้วยการปฏิบัติอหิงสา” ดังนั้นคำว่า “พระเจ้า” “สัจจะ” “อหิงสา” และ “สัตยาเคราะห์” จึงต้องไปด้วยกันเสมอ ในการเข้าถึงปฏิบัติการสันติวิธีในแบบของคานธี (คูมหาตมา คานธี, 2539: 155)

เมื่อเข้าใจความหมายของคำทั้ง 4 คำนี้แล้ว ขั้นตอนต่อมาคือการฝึกฝนตนเองไปสู่การเป็นนักปฏิบัติอหิงสธรรม ความยิ่งใหญ่ของสันติวิธีในแบบของคานธีคือ แนวคิดที่กว้างขวางและครอบคลุมของอหิงสธรรมที่คานธีได้ให้ความหมายไว้ เพราะปฏิบัติการสันติวิธีในแบบของคานธีคือ ปฏิบัติการที่เกี่ยวข้องกับวิถีในการดำรงชีวิตทั้งหมดของมนุษย์ ไม่ได้แยกว่าเป็นวิธีการต่อสู้ทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หรือวัฒนธรรม ดังนั้นเมื่อใดก็ตามที่มนุษย์นำอหิงสธรรมมาใช้ในการดำเนินชีวิต เมื่อนั้นวิถีปฏิบัติในทุกๆ ปริณชานแห่งชีวิตก็จะเป็นตัวสะท้อนอหิงสธรรม ผู้ที่จะปฏิบัติอหิงสธรรมในแบบของคานธีจึงต้องอุทิศทั้งชีวิตของเขาเพื่อการนี้

กระบวนการในการฝึกฝนตนเองเพื่อบรรลุถึงอหิงสธรรมในแบบของคานธี มีพัฒนาการที่ยาวนานและมีการทดลองหลายรูปแบบ และตัวคานธีกล่าวอย่างถ่อมตนอยู่เสมอว่า ตนเองก็เป็นผู้หนึ่งที่กำลังอยู่ในขั้นตอนการแสวงหาและพัฒนาตนเองไปสู่อหิงสธรรม พร้อมทั้งได้แสดงตัวอย่างของพัฒนาการขั้นต่างๆของการแสวงหาอหิงสธรรมไว้ในอัตชีวประวัติของตนเอง สิ่งหนึ่งที่คานธีกล่าวอยู่เสมอคือการทำตนเองให้บริสุทธิ์ คานธีกล่าวว่า

“การปฏิบัติตนตามหลักแห่งอหิงสาจะเป็นเพียงความฝันอันว่างเปล่า หากเราไม่ทำตัวเราให้บริสุทธิ์...วิถีแห่งการสร้างควมบริสุทธิ์ให้แก่ตนเองนั้นสูงชันและยากยิ่ง ความบริสุทธิ์อย่างสมบูรณ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อเราระงับกิเลสได้แล้วทั้งกาย วาจา และใจ เราจะต้องอยู่เหนือกระแสแห่งความรักและความชัง แห่งความยึดมั่นและขยะแขยง” (2539: 101)

พร้อมกันนั้นคานธีก็กล่าวอย่างถ่อมตนว่า

“ข้าพเจ้าทราบดีว่า แม้จะเพียรพยายามอยู่เป็นนิจ ข้าพเจ้าก็ยังสามารถบรรลุความบริสุทธิ์ 3 ประการดังกล่าวมาแล้วไม่” (2539: 101)

ขั้นตอนในการพัฒนาตนเองไปสู่ความบริสุทธิ์นั้น คานธีได้ใช้วิถีปฏิบัติหลายอย่างตามแบบของศาสนาฮินดู เช่น การไม่รับประทานเนื้อสัตว์ การปฏิบัติพรหมจรรย์ ซึ่งคานธีเน้นว่าจะต้องเป็นการปฏิบัติทั้งทางกาย วาจา ใจ นอกจากนั้นก็คือ การพยายามสร้างคุณสมบัติแห่งกัลยาณชนให้เกิดขึ้นแก่ตน เช่น การมีความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งคานธีกล่าวว่า

“การรักและเมตตาเฉพาะแก่ผู้ที่รักเราเท่านั้น ไม่ใช่อหิงสา การรักและเมตตาแก่ผู้ที่เกลียดเรานั้นแหละคืออหิงสา ข้าพเจ้าตระหนักดีว่าการปฏิบัติตนตามกฎแห่งความรัก เช่นนี้ ไม่ใช่เป็นเรื่องง่าย แต่การกระทำความคิดความงามทุกอย่างล้วนเป็นเรื่องยากทั้งสิ้น การรักคนที่เกลียดเรานั้น เป็นเรื่องยากที่สุด แต่ด้วยพระกรุณาธิคุณของพระผู้เป็นเจ้า แม้แต่เรื่องยากที่สุดเช่นนี้ก็กลายเป็นเรื่องง่ายได้ หากเรามีกำลังใจแน่วแน่” (2539: 139)

นอกจากความรักความเมตตาแล้ว ผู้ต้องการบรรลุอหิงสาธรรมต้องประกอบด้วยคุณสมบัติต่อไปนี้คือ การมีความเสียสละ ความอดทน หรือขันติธรรม มีความยึดมั่นในสัจจะ มีความกล้าหาญหรือการอภัย ดังที่คานธีได้กล่าวไว้ว่า “ผู้ปฏิบัติตามหลักของอหิงสา จะเป็นคนกล้าหรือมีความขลาดไม่ได้ การปฏิบัติตามหลักของอหิงสาจำเป็นต้องมีอภัย คือ ความไม่กลัวเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุด” (2539: 150) คานธีกล่าวว่า “อหิงสาของผู้ที่แข็งแกร่งเท่านั้นถึงจะเป็นพลังที่แข็งแกร่งที่สุดในโลก” (2539: 90) ดังนั้น ผู้ปฏิบัติอหิงสาที่ดีที่สุดในสายตาของคานธี จึงไม่ใช่ผู้อ่อนแอที่ไม่มีทางสู้ แต่คือผู้แข็งแกร่งที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรง

สิ่งที่ตามมาด้วยความคิดทั้งหมดข้างต้น คือการปรับเปลี่ยนทัศนคติของผู้ต่อผู้ให้เชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ด้วยการสร้างความเชื่อมั่นในสัจจะ และให้เชื่อมั่นในอานุภาพของการเสีย

สละและความรักความเมตตา รวมทั้งการสร้างเสริมความกล้าและความอดทนในการยืนหยัดเพื่อ
 สัจธรรม

คานธีกล่าวถึงทัศนคติของผู้ต่อสู้แบบ “สัตยาเคราะห์” ไว้ว่า

“ในการต่อสู้แบบ “สัตยาเคราะห์” หรือที่เรียกกันว่าต่อสู้แบบ “คือแพ่ง” นั้น
 ข้าพเจ้าพบว่าเพื่อพิชิตผู้ชั่วร้าย ผู้ต่อสู้จะต้องไม่ใช่กำลังกับฝ่ายปรปักษ์ ผู้ต่อสู้จะต้องมี
 ความอดทนและเห็นใจฝ่ายปรปักษ์ ทั้งนี้เพราะว่าผู้ชั่วร้ายในสายตาของคนหนึ่งนั้น อาจจะ
 เป็นความผิดพลาดในสายตาของคนหนึ่งก็ได้ ความอดทนหมายถึงการยอมรับทุกข์
 ด้วยตนเอง ด้วยเหตุนี้ตามหลักของการต่อสู้แบบสัตยาเคราะห์ การพิชิตผู้ชั่วร้ายจะจึงมิได้
 หมายถึงการทำให้ผู้อื่นได้รับทุกข์ หากเป็นการยอมรับทุกข์ด้วยตนเอง” (2539: 143)

จะเห็นได้ว่า ขั้นตอนในการบรรลุหิงสธรรมในแบบของคานธี อาจจะมองดูเป็นเรื่องยาก
 และเป็นอุดมคติสำหรับคนทั่วไป แต่คานธีย้ำอยู่เสมอว่าทุกคนสามารถทำได้เพียงแต่มีใจมุ่งมั่นใน
 การแสวงหาสิ่งเจ้านั้น ดังนั้นการจะเข้าใจและเข้าถึงจนสามารถนำเอาหลักอหิงสธรรมมาใช้ได้
 อย่างสมบูรณ์นั้น ต้องเกิดจากความศรัทธาในสัจธรรม และความมุ่งมั่นในการพัฒนาตนเอง แต่ทั้ง
 นี้ไม่ใช่เพื่อความหลุดพ้นส่วนตน แต่เพื่อความผาสุกและความเป็นเอกภาพของทุกสรรพสิ่ง อุด
 ชีวประวัติของคานธีเป็นตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาตนเองไปสู่จุดดังกล่าวได้
 จะเห็นได้ว่าคานธีก็คือปุถุชนคนหนึ่ง ที่มีความมุ่งมั่นในการแสวงหาสิ่งเจ้านั้น และใช้ชีวิตของตนเอง
 เป็นการทดลองเพื่อการได้มาซึ่งสิ่งเจ้านั้น และพร้อมกับความมุ่งมั่นในการฝึกฝนและพัฒนาตนเอง
 จากเด็กผู้ชายขี้อาย การเรียนอยู่ในระดับธรรมดา และไม่ได้มีความสามารถอะไรเป็นพิเศษ คานธี
 สามารถพัฒนาตนเองขึ้นเป็นมหาบุรุษของโลก รวมทั้งได้สร้างคุณูปการไว้ให้แก่โลกทั้งในด้าน
 แนวคิดและแนวปฏิบัติที่ไม่เพียงแต่เป็นทฤษฎีอยู่บนหน้ากระดาษ หากตัวคานธีคือรูปธรรมของ
 แนวคิดและแนวปฏิบัติดังกล่าว ดังที่คานธีได้กล่าวไว้ว่า “My life is my message”

2.2.4. สันติวิธีในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)

พระธรรมปิฎก หรือ ป.อ. ปยุตฺโต พระสงฆ์ชาวไทยผู้ได้รับรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพ
 ปีพ.ศ. 2537 จากองค์การยูเนสโก ได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวคิดเรื่องสันติภาพไว้ในการกล่าว
 สัมภาษณ์ยกถา เรื่อง “การสร้างสันติภาพ” ในโอกาสที่คณาจารย์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถวาย
 มุทิตาสักการะ ในวโรกาสที่องค์การยูเนสโกถวายรางวัลการศึกษาเพื่อสันติภาพปีพ.ศ. 2537 ตี
 พิมพ์ในจุลสารจุฬาสัมพันธ์ ปีที่ 37 ฉบับที่ 51 จำนวนที่ 26 ธันวาคม 2537 มีใจความโดยย่อดังนี้

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงความหมายของสันติภาพว่า ปัจจุบันนี้ความหมายของสันติภาพได้ขยายกว้างออกไป ไม่เฉพาะเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่จะอยู่ร่วมกันด้วยดี มีความสงบสุขเท่านั้น แต่หมายถึงการอยู่ในโลกทั้งหมด ในสภาพแวดล้อม ในระบบของชีวิตทั้งหมดที่จะอยู่ได้อย่างสันติสุขซึ่งรวมไปถึงความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้วย

ในทัศนะของพระธรรมปิฎกซึ่งตั้งอยู่บนแนวคิดทางพุทธศาสนานั้น คนจะมีสันติสุขต้องเริ่มตั้งแต่จิตใจที่มีสันติ มีความสงบ ไม่พองพ่นแล้วร้อน ไม่มีความทุกข์บีบคั้น ทำให้การดำเนินชีวิตอยู่ด้วยความสงบสุข อยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์โดยไม่มีการเบียดเบียนข่มเหงซึ่งกันและกันและรวมไปถึงการไม่เบียดเบียนธรรมชาติด้วย การที่มนุษย์จะสร้างสันติได้ต้องมีสันติในตนเองก่อน จากนั้นจึงจะสามารถสร้างสันติภายนอกได้ ดังนั้นในจิตใจแต่ละคนจึงต้องมีตัวสันติ คือ ความสงบ

สันติภายในจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องมีสิ่งหนึ่งที่สำคัญ คือ ความสุข ถ้ามนุษย์ไม่มีความสุข มีแต่ความร่ำร้อน ภาวะที่เป็นทุกข์ ก็เป็นความไม่สงบอยู่ในตัว และก่อให้เกิดความไม่สันติ

พระธรรมปิฎกได้กล่าวถึงคำว่า สันติ กับคำว่า สุข ในภาษาทางพุทธศาสนา โดยอธิบายว่าสองคำนี้มีความสัมพันธ์กัน และคำว่าสันติสุขยังเชื่อมโยงกับคำว่า อิศรภาพ อีกด้วย โดยเริ่มจากการมีอิสรภาพจากกิเลส จิตใจที่มีความสุขจะต้องเป็นจิตใจที่มีอิสระจากกิเลส ดังนั้น สันติ หรือความสงบจึงมาพร้อมกับความสุข และความสุขต้องอาศัยอิสรภาพ ซึ่งภาษาทางพุทธศาสนาเรียกว่า วิมุตติ หรือ ความหลุดพ้น ซึ่งก็คือความหลุดพ้นจากกิเลส และหลุดพ้นจากความทุกข์

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎกยังกล่าวว่า ความสุขนั้นมีหลายระดับ มนุษย์มักจะนึกถึงแต่ความสุขพื้นฐาน คือ การบำรุงความสุขทางตา หู จมูก ลิ้น กาย แต่การได้มาซึ่งความสุขเหล่านี้ เป็นการแสวงหาทางวัตถุ อันเป็นการนำมาซึ่งการแก่งแย่งกัน ความสุขของคนหนึ่งอาจจะกลายเป็นความทุกข์ของอีกคนหนึ่ง ความสุขเช่นนี้จึงไม่ใช่ความสุขที่ทำให้เกิดสันติ

ความสุขที่จะนำมาซึ่งสันติคือ การพัฒนามนุษย์ การฝึกทั้งด้านพฤติกรรมและด้านจิตใจ ในการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างสันติ คือ การใช้ธรรมะชุดหนึ่งที่เรียกว่า ทาน ศีล ภavana ซึ่งปัจจุบันนี้มนุษย์มักมองแคบๆว่า ทาน ศีล ภavana เป็นเรื่องเกี่ยวกับวัดและพระสงฆ์อย่างเดียว ความจริงแล้ว ทาน คือ การให้ ศีลคือ การไม่เบียดเบียนกัน และการภavana ซึ่งเริ่มต้นด้วยการแผ่

เมตตา คือ การปลูกฝังความรัก ความปรารถนาดีต่อกัน เหล่านี้ล้วนเป็นกิจกรรมประจำวันที่มนุษย์ต้องปฏิบัติต่อกัน

นอกจากนั้นพระธรรมปิฎกมองว่าปัญหาของมนุษย์ในปัจจุบันคือ การสูญเสียความสามารถในการมีความสุข แม้มนุษย์จะสามารถแสวงหาวัตถุมาได้มากมาย แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำให้มีความสุขได้ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องพัฒนาความสามารถที่จะมีความสุขด้วย ถ้ามนุษย์มีความสุขง่ายขึ้น สิ่งที่จะบำรุงความสุขก็มีความจำเป็นน้อยลง ทำให้สามารถแผ่แผ่แก่เพื่อนมนุษย์ได้มากขึ้น นำมาซึ่งสังคมที่มีความสุขมากขึ้น และยังทำให้ลดการบริโภค ลดความสิ้นเปลืองแก่ทรัพยากรธรรมชาติไปด้วย แนวคิดในการพัฒนามนุษย์ การสร้างความสุขด้วยการมีอิสรภาพจากกิเลสซึ่งเป็นการเพิ่มความสามารถในการมีความสุขของมนุษย์นั้น เป็นการตีความโดยใช้มุมมองทางพุทธศาสนา และพระธรรมปิฎกมองว่าเป็นแนวทางในการพัฒนามนุษย์ต่อไปในอนาคต

ในหนังสือ *การศึกษาเพื่อสันติภาพ* (2530) พระธรรมปิฎกได้เน้นถึงความเกี่ยวพันระหว่างพระนิพพานกับสันติ โดยมองว่าสันติสูงสุดก็คือ พระนิพพาน และได้กล่าวถึงความหมายของคำว่าสันติ ว่าหมายถึงความสงบ ซึ่งเป็นอีกชื่อหนึ่งของ พระนิพพาน ดังนั้น สันติ ก็คือนิพพานนั่นเอง ทศนะในการตีความคำว่าสันติภาพ ของพระธรรมปิฎก น่าสนใจตรงที่ได้มีการเน้นถึงความสงบหรือสันติภายในใจของมนุษย์ โดยพระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะไว้ว่า “ชาวโลกมักมองสันติแค่ความสงบภายนอก มักจะไม่มองลึกเข้าไปถึงภายในจิตใจ” อย่างไรก็ตามพระธรรมปิฎกมองว่านิยามของสันติในแง่ของความเรียบร้อยทางสังคม การไม่มีสงคราม การไม่เบียดเบียนกันก็เป็นส่วนหนึ่งในคำสอนทางพุทธศาสนา นอกไปจากคำสอนเรื่องความสงบภายในจิตใจ โดยที่ความอยู่ดีมีสุขของประชาชน หรือของสังคมหรือของโลกทั้งหมด คือสันติภาพในอีกนิยามหนึ่งด้วยเช่นกัน และมองว่าเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่จะต้องบำเพ็ญตนเพื่อสันติในแง่นี้ด้วย(2530: 6)

อย่างไรก็ตาม ในทัศนะของพระธรรมปิฎกนั้น การให้ความหมายคำว่าสันติเพียงความอยู่ดีมีสุขของประชาชนเป็นการให้ความหมายอย่างหยาบ สิ่งที่พระธรรมปิฎกได้เน้นอย่างมากในคำสอนคือ เรื่องของสันติภายใน โดยกล่าวว่า “ถึงแม้ไม่มีสงคราม ก็ยังไม่มีสันติภาพ” และ “สังคมที่แก่งแย่ง...ต่างคนต่างมุ่งหาผลประโยชน์เอารัดเอาเปรียบข่มเหงกัน แม้ไม่ปรากฏเป็นการรบราฆ่าฟันกันไม่เป็นสงครามก็จัดว่าเป็นสันติภาพไม่ได้ เพราะไม่มีความสงบที่แท้จริง” พระธรรมปิฎกได้ให้ทัศนะที่น่าสนใจมาก คือ การมองว่า “การทำลายสันติภาพ ก่อตัวขึ้นบนฐานข้างในจิตใจ” (2530: 12-18) โดยมองว่าก่อนที่มนุษย์จะทำร้ายกัน ทุกอย่างจะต้องเริ่มที่จิตใจก่อน และได้ให้คำ

ศัพท์ทางพุทธศาสนา 3 คำ ที่แสดงให้เห็นสาเหตุแห่งการกระทำอันนำมาซึ่งความไม่สงบหรือการขาดสันติภาพของมนุษย์ ได้แก่ ตัณหา มานะ และทิฐิ

พระธรรมปิฎก ได้ให้คำอธิบายว่า “ตัณหา” คือ ความปรารถนาในผลประโยชน์ โดยชี้ให้เห็นว่าโลกปัจจุบันอยู่ภายใต้การครอบงำของลัทธิวัตถุนิยม ในระยะที่เรียกว่า บริโภคนิยม คือการถือเรื่องการบริโภคเป็นใหญ่ มนุษย์ถือว่าการบริโภคเป็นที่มาแห่งความสุข ดังนั้นมนุษย์จึงมีความสุขได้ก็ด้วยการบริโภคหรือเสพวัตถุเท่านั้น

สาเหตุแห่งการกระทำอันขาดสันติภาพของมนุษย์ประการที่ 2 คือ “มานะ” แปลว่า “ความต้องการยิ่งใหญ่” หมายความว่า ต้องการเด่น ต้องการใหญ่ ต้องการเหนือผู้อื่น โดยเฉพาะต้องการอำนาจ

ส่วนสาเหตุประการที่ 3 คือ “ทิฐิ” ได้แก่ ความเชื่อ ความเห็น ความยึดถือในความคิด ลัทธิ นิยม อุดมการณ์ ศาสนา ที่ทำให้เกิดความคิดว่าของตนเท่านั้นที่ดี ส่วนของผู้อื่นเลวหมด

พระธรรมปิฎกได้สรุปไว้ว่าตัวกิเลสทั้ง 3 คือ ตัณหา มานะ ทิฐิ นี้เป็นตัวการสำคัญที่ทำให้มนุษย์ออกไปแสดงบทบาทต่างๆ ที่ทำให้เกิดภาวะที่เรียกว่าลึครอนสันติภาพหรือทำลายสันติภาพ และเนื่องจากกิเลส 3 ตัวนี้ก่อตัวขึ้นในจิตใจของมนุษย์ เพราะฉะนั้นในที่สุดก็ต้องแก้ปัญหาคือจิตใจของมนุษย์ และการแก้ปัญหาคือจิตใจของมนุษย์จะทำได้ก็ด้วยการพัฒนามนุษย์ คือทำให้มนุษย์เป็นคนที่ดีขึ้น และการดีขึ้นของมนุษย์นั้นก็ต้องประกอบด้วยทั้งในด้านพฤติกรรมคือการกระทำ จิตใจ และปัญญา (2530: 23)

จากทัศนะเรื่องสันติภาพของพระธรรมปิฎก เห็นได้ว่าการมุ่งเน้นการสร้างสันติจากภายใน อันเป็นหลักสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งเน้นการสำรวจกิเลสของมนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องภายใน และเป็นบ่อเกิดแห่งการกระทำของมนุษย์ การมุ่งเน้นสาเหตุของสันติภาพคือการขาดสันติภาพภายในจิตใจนี้ สอดคล้องกับแนวคิดขององค์การยูเนสโกที่ว่า “สงครามเกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ดังนั้นจะต้องเสริมสร้างความปลอดภัยที่จะปกป้องสันติภาพให้เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ด้วย”(2530: 36)

จะเห็นว่าทัศนะเรื่องสันติภาพในมุมมองของพระธรรมปิฎก เป็นการตีความผ่านคำสอนทางพุทธศาสนา โดยการเน้นเรื่องการควบคุมตนเองของมนุษย์ไม่ให้ตกเป็นทาสของกิเลส ซึ่งไม่ว่าจะให้พระสงฆ์ที่มีความสามารถขนาดไหนตีความ หรือจะใช้วิธีการอธิบายในลักษณะใด

ถ้าทราบใคมนุษย์ยังมองไม่เห็นโทษของการตกเป็นทาสกิเลสทั้ง 3 ตัว และไม่เริ่มต้นจากการควบคุมตนเอง คำสอนอันทรงคุณค่าเหล่านี้ก็คงเป็นเพียงตำราทางวิชาการศาสนาที่ถูกเก็บไว้ในตู้พระธรรม และไม่มีโอกาสนำมาใช้แก้ปัญหาของมนุษยชาติอย่างที่องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ได้หมั่นเพียรฝึกฝนตนเองจนได้ตรัสรู้ในสังขารแห่งชีวิตปรารถนาจะให้ เป็น และทราบนั้นสันติภาพของมนุษยชาติก็คงเป็นเพียงภาพฝันในอุดมคติต่อไป

2.3 แนวคิดสันติวิธีจากต่างทัศนะ

จากแนวคิดเกี่ยวกับสันติภาพและสันติวิธีในแง่มุมต่างๆ ที่ได้นำเสนอมา สามารถสรุปเป็นประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. สันติภาพและสันติวิธีอาจไม่ใช่สิ่งเดียวกันเสมอไป ทุกคนอาจมุ่งหวังสันติภาพ แต่การได้มาซึ่งสันติภาพในทัศนะของบางคนอาจไม่ใช่ด้วยวิธีการสันติวิธีก็ได้ แต่ในทัศนะของนักสันติวิธีนั้นเป้าหมายและวิธีการจะต้องสอดคล้องกัน นั่นคือ สันติภาพจะต้องได้มาด้วยวิธีการแห่งสันติเท่านั้น

2. ขอบข่ายของปฏิบัติการสันติวิธีอาจแตกต่างกันไปตามฐานคติของแต่ละบุคคล ในบางทัศนะคำว่าปฏิบัติการสันติวิธีอาจกินความรวมถึงการไม่ทำลายสิ่งมีชีวิตทุกชนิด แม้แต่จุลินทรีย์ในอากาศ ซึ่งส่วนมากแนวคิดเหล่านี้จะได้รับอิทธิพลมาจากแนวคิดทางศาสนา นักปฏิบัติการสันติวิธีเหล่านี้จะใช้สันติวิธีเป็นวิถีชีวิต แต่ก็มึนักปฏิบัติการสันติวิธีบางพวกที่ไม่ได้ถือว่าสันติวิธีเป็นวิถีชีวิต แต่จะใช้สันติวิธีในฐานะวิธีการในการแก้ปัญหาคความขัดแย้ง

3. แนวคิดสันติวิธีในความหมายสากลที่สุดในปัจจุบัน คือ การใช้วิธีการต่อสู้โดยปราศจากความรุนแรง อย่างน้อยที่สุดคือความรุนแรงในเชิงกายภาพ นักปฏิบัติการสันติวิธีเหล่านี้จะต่อสู้โดยการปฏิเสธการยอมรับอำนาจกฎหมายหรือกฎหมายซึ่งขัดกับสิทธิมนุษยชน โดยจะใช้วิธีการเรียกร้องให้ได้มาซึ่งความถูกต้องอย่างสันติ และปฏิเสธวิธีการเรียกร้องที่ใช้ความรุนแรง โดยเฉพาะความรุนแรงทางกายภาพ

* ปฏิญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน(Universal Declaration of Human Rights) มีทั้งหมด 30 ข้อ พบว่าหลายข้อมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องสันติภาพเชิงโครงสร้างของกัลตุง ที่มองว่ามนุษย์จะประสบกับความรุนแรงเชิงโครงสร้างหรือขาดสันติภาพเชิงโครงสร้าง ถ้าไม่ได้รับการตอบสนองปัจจัยขั้นพื้นฐาน 4 ประการ คือ การดำรงชีวิต การมีความเป็นอยู่ที่ดี การมีเสรีภาพ และการมีเอกลักษณ์และความรู้สึกมีความหมายในชีวิต ซึ่งแนวคิด

4. สันติวิธีในทัศนะของฮัน ชาร์ป มุ่งเน้นที่ปฏิบัติการในทางการเมือง โดยใช้วิธีการไร้ความรุนแรงหรือสันติวิธี ในขณะที่ กัลดุง คานธี และพระธรรมปิฎก มองการใช้สันติวิธีในแง่ของวิถีชีวิตด้วย คือ การดำรงชีวิตโดยไม่เบียดเบียนผู้อื่นในระดับกว้าง รวมถึงธรรมชาติแวดล้อม

5. นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธีที่ได้รับแนวคิดทางศาสนา เช่น คานธี และพระธรรมปิฎก มองสันติภาพและปฏิบัติการสันติวิธีในแง่ของการนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน และขอบเขตของสันติภาพและสันติวิธีในทัศนะของคนเหล่านี้ไม่เพียงแต่เป็นสันติภาพและสันติวิธีเชิงบุคคล แต่จะเป็นสันติภาพและสันติวิธีในเชิงโครงสร้างทางสังคมโดยรวม ขณะเดียวกันสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งกว่าศาสนาในทัศนะของกัลดุงคือโครงสร้างของสังคม กัลดุงไม่ได้สนใจสันติวิธีในแง่ของปฏิบัติการเท่านั้น แต่สันติวิธีต้องเป็นเรื่องของโครงสร้างทั้งหมดของสังคม ขณะที่คานธีและพระธรรมปิฎก ได้รับอิทธิพลในเรื่องแนวคิดสันติภาพและปฏิบัติการสันติวิธีจากศาสนา กัลดุงมองว่าโครงสร้างโดยรวมของสังคมคือส่วนที่ทำให้เกิดหรือขาดสันติภาพในสังคม ดังนั้นหากศาสนาขาดแนวปฏิบัติที่เอื้อต่อสันติภาพโดยส่วนรวมของสังคม ศาสนาก็ไม่สิ่งที่จะช่วยในการสร้างสันติภาพ อย่างไรก็ตามกัลดุงก็ได้ใช้คำสอนของศาสนาต่างๆเป็นกรณีศึกษา และให้ข้อสรุปว่า แนวทางของพุทธศาสนามีแนวโน้มที่นำไปสู่การสร้างสันติภาพเชิงโครงสร้างให้แก่สังคมมากที่สุด

6. แนวคิดของฮัน ชาร์ป มุ่งทำให้สันติวิธีเป็นทฤษฎีที่ผู้คนทั่วไปสามารถเข้าถึงได้ โดยไม่เกี่ยวข้องกับแนวคิดหรือความเชื่อทางศาสนา โดยชาร์ปได้พยายามทำให้แนวคิดสันติวิธีหรือปฏิบัติการไร้ความรุนแรงของเขา เป็นทฤษฎีทางวิชาการสังคมศาสตร์ ที่สามารถนำไปใช้ในการแก้ปัญหาความขัดแย้งทางสังคม เช่นเดียวกับทฤษฎีทางสังคมศาสตร์ทั่วไป เช่น ทฤษฎีสงคราม ทฤษฎีทางการทูต เป็นต้น โดยทฤษฎีของชาร์ปจะมีจุดเด่นตรงที่ปฏิเสธการใช้ความรุนแรงทุกชนิดในการแก้ปัญหาทางสังคมการเมือง อย่างไรก็ตามชาร์ปไม่ได้มุ่งเน้นในวิถีปฏิบัติในชีวิตส่วนตัวของนักปฏิบัติการ เช่นเดียวกับคานธีหรือพระธรรมปิฎก ที่มุ่งเน้นให้ปฏิบัติการสันติวิธีเป็นวิถี

เหล่านี้มีความสอดคล้องกับปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชน เช่น ในข้อ 1 ที่กล่าวถึงความมีอิสรภาพเสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของศักดิ์ศรีและสิทธิของมนุษย์ และการปฏิบัติต่อกันฉันพี่น้อง หรือในข้อ 3 ที่กล่าวถึงสิทธิในการดำรงชีวิต ในเสรีธรรมและในความมั่นคงแห่งร่างกายของมนุษย์

นอกจากนั้นในแง่ของความปลอดภัยจากความรุนแรงทางตรงซึ่งเป็นสิ่งที่ทฤษฎีสันติภาพคำนึงถึงเป็นเบื้องต้นนั้น ในปัญญาสากลว่าด้วยสิทธิมนุษยชนข้อที่ 5 ได้ระบุไว้อย่างชัดเจนว่า บุคคลใดจะถูกทรมานหรือได้รับการปฏิบัติหรือการลงทัณฑ์ซึ่งทารุณโหดร้าย ไร้มนุษยธรรมหรือหยามเกียรติมิได้ (ดู นพนธิ สุริยะ, 2537: 114-119)

ชีวิตของคนในสังคม โดยเฉพาะคานธีนั้นได้ประกาศอย่างชัดเจนว่าศาสนาไม่สามารถแยกออกจากการเมืองได้

7. ในขณะที่นักวิชาการอย่าง ฮิน ชาร์ป ได้ศึกษาแนวคิดสันติวิธีในเชิงทฤษฎี และพยายามทำให้มีลักษณะของ“วิชาการ” อย่างสูง เช่นเดียวกับนักวิจัยทางสันติภาพอย่างโยฮัน กัลดุง ที่พยายามศึกษาวิจัยงานทางสันติภาพและสรุปออกมาเป็นแนวคิดหรือทฤษฎีต่าง ๆ นั้น นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธี เช่น คานธีและพระธรรมปิฎก ได้พยายามทำให้แนวคิดสันติวิธีกลมกลืนไปกับวิถีปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่ชาร์ปมองวิธีการต่อสู้แบบไม่ใช้ความรุนแรงหรือสันติวิธีว่าเป็นอำนาจต่อรองทางการเมืองและเป็นการแก้ปัญหาความขัดแย้งในระดับสังคมเป็นหลัก นักสันตินิยมอย่างพระธรรมปิฎกกลับมุ่งเน้นที่การสร้างสันติจากภายใน โดยใช้หลักธรรมทางพุทธศาสนาเป็นตัวกลมกลืน ส่วนคานธีให้ความสำคัญกับการใช้หิंसสาในทุกย่างก้าวของชีวิตมนุษย์ รวมทั้งในการต่อสู้ทางการเมือง สำหรับคานธีแล้ว ศาสนาไม่สามารถแยกออกจากการเมืองได้ และแนวคิดสันติวิธีที่เป็นวิถีชีวิตประจำวันของคานธีนั้นสามารถปรับใช้กับงานทางการเมืองได้ทันทีที่ต้องการ

8. สันติภาพและสันติวิธีของพุทธศาสนานั้นที่สันติภายใน คือ การมองที่เหตุของการขาดสันติภาพว่ามีต้นตอมาจากจิตใจที่ประกอบไปด้วยกิเลส 3 ตัว คือ ตัณหา มานะ และทิฐิ ซึ่งถ้าเมื่อไรมนุษย์รู้เท่าทันตัวกิเลสดังกล่าว และสามารถบริหารตนเองไม่ให้เกิดเป็นเหยื่อของกิเลสเหล่านี้ เมื่อนั้นมนุษย์ก็จะได้ลิ้มรสของสันติภาพที่แท้จริง

9. แนวคิดแบบธรรมสงครามหรือการทำสงครามโดยชอบธรรม เป็นแนวคิดหนึ่งที่ผู้แสวงหาสันติภาพหรือนักสันติศึกษาบางกลุ่มยอมรับ เพราะถือว่าการทำสงครามเพื่อป้องกันตัวนั้นตั้งอยู่บนพื้นฐานที่ถูกต้องทางจริยธรรม อย่างไรก็ตามนักปฏิบัติการสันติวิธีจะไม่ยอมรับการใช้ธรรมสงคราม(Just War) เพราะเห็นว่าสงครามในปัจจุบัน เป็นสงครามแบบเบ็ดเสร็จ หรือ Total War ที่ไม่มีวันหลีกเลี่ยงความหายนะของมนุษยชาติในระดับกว้างได้

10. การเรียนรู้และฝึกฝนที่จะปรับเปลี่ยนทัศนคติ เป็นประเด็นร่วมที่นักคิดและนักปฏิบัติการสันติวิธีส่วนใหญ่มีร่วมกัน ทั้งนี้เพราะในฐานะศาสตร์แขนงหนึ่ง สันติวิธีสามารถเรียนรู้ได้ และปฏิบัติการสันติวิธีจะมีประสิทธิภาพได้ก็ด้วยการฝึกฝน อย่างไรก็ตามสำหรับนักปฏิบัติการสันติวิธีอย่างคานธีมองว่าสันติวิธีไม่ใช่ศาสตร์ที่จะสามารถทำการศึกษาวิจัย แต่คานธีก็ยอมรับในเรื่องของการฝึกฝนตนเองเพื่อประสิทธิผลของปฏิบัติการสันติวิธี ส่วนในแง่ของการปรับเปลี่ยน

ทัศนคตินั้น การที่จะปฏิบัติสันติวิธีได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผู้ปฏิบัติควรมีทัศนคติที่มุ่งไปสู่การไม่ยอมรับความรุนแรงในการแก้ปัญหาของมนุษยชาติ

11. ขณะที่นักทฤษฎีและนักปฏิบัติการสันติวิธีที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาอย่างมหาตมะคานธีและพระธรรมปิฎก มุ่งเน้นให้ผู้ใส่ใจในสันติภาพใช้ปฏิบัติการสันติวิธีในฐานะของวิถีชีวิต และมีทัศนะว่าความรุนแรงไม่ได้เป็นเพียงความรุนแรงที่มนุษย์กระทำต่อกันเท่านั้น แต่จะรวมไปถึงความรุนแรงที่มนุษย์กระทำต่อสัตว์ พืช และธรรมชาติแวดล้อมอื่นๆ ด้วย ยิ่งกว่านั้นในทัศนะของพระธรรมปิฎกผู้ได้รับอิทธิพลโดยตรงจากพุทธศาสนา สันติภาพและสันติวิธีไม่ได้เป็นเพียงการศึกษาประเด็นความรุนแรงที่เห็นจากภายนอก ซึ่งเป็นผลลัพธ์ที่ออกมาจากการกระทำของมนุษย์เท่านั้น แต่มองถึงเหตุปัจจัยแห่งการเกิดความรุนแรงทั้งหมด ทั้งโดยทางตรงและเชิงโครงสร้าง อันเป็นเหตุให้เกิดการขาดสันติภาพทั้งในเชิงลบและเชิงบวก นั่นคือเหตุปัจจัยที่มาจากสภาวะจิตใจของมนุษย์ที่ขาดอิสรภาพจากกิเลส คือ การที่มนุษย์ตกเป็นเหยื่อของกิเลสทั้ง 3 ที่บีบบังคับให้เกิดการขาดสันติภาพทั้งหมดในโลกนี้ นั่นคือ ตัณหา มานะ และทิฐิ เพราะจากกิเลสทั้ง 3 ตัวนี้เองที่ทำให้มนุษย์ออกไปกระทำการอันก่อให้เกิดการขาดสันติภาพในแบบต่างๆ เพราะฉะนั้นตราบดีที่มนุษย์ยังไม่สามารถหลุดพ้นจากบ่วงแห่งกิเลสเหล่านี้ได้ สันติภาพที่แท้จริงก็ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ และสามารถกล่าวได้ว่าความรุนแรงยังเกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา นั่นคือ ความรุนแรงที่มนุษย์กระทำกับตนเอง คือ การกักขังตัวเองไว้ในบ่วงแห่งกิเลสเหล่านี้ ไม่สามารถแสวงหาวิมุติ หรือความหลุดพ้น หรือ อีสรจากกิเลสได้ นอกจากนั้นลักษณะอีกประการที่พระธรรมปิฎกชี้ให้เห็นคือ “การขาดความสามารถในการมีความสุข” ของมนุษย์ เพราะมนุษย์ปัจจุบันนี้แสวงหาปัจจัยภายนอกต่างๆ มากมายมาบำรุงบำเรอความสุขของตน มนุษย์ไม่สามารถหาความสุขจากปัจจัยง่ายๆ หรือถ้าขาดปัจจัยทางวัตถุมนุษย์ก็ไม่สามารถมีความสุขได้ ลักษณะเช่นนี้ทำให้มนุษย์ต้องออกมาดิ้นรนอย่างมากมาใช้ในการแสวงหาปัจจัยภายนอกในการบำรุงความสุขของตน จึงก่อให้เกิดการเบียดเบียนกันขึ้นทั้งต่อตนเองและผู้อื่น

สาเหตุในการขาดสันติภาพจากมุมมองของพระธรรมปิฎกนั้น ผู้วิจัยคิดว่าคือบทสรุปที่สำคัญยิ่งของการขาดสันติภาพในหมู่มนุษยชาติทุกวันนี้ เพราะการกระทำทุกอย่างของมนุษย์ย่อมมาจากเจตนา และเมื่อเจตนาถูกควบคุมด้วยกิเลสทั้ง 3 ประการดังได้กล่าวไป มนุษย์ก็ไม่สามารถหาสันติภาพที่แท้จริงได้ สิ่งที่มนุษย์พยายามทำอยู่ทุกวันนี้คือ การพยายามลดความรุนแรง หรือการขาดสันติภาพให้น้อยลงเท่านั้น หาใช่การกำจัดต้นตอของการขาดสันติภาพไม่

ข้อสรุปดังกล่าวอาจเป็นสิ่งที่ “เป็นจริงจนขาดประโยชน์ทางวิชาการ” (ชัยวัฒน์ สถาอานันท์, สัมภาษณ์, 12 กุมภาพันธ์ 2541) ซึ่งในประเด็นนี้ยังเป็นข้อถกเถียงกันอีกมากในวง

วิชาการสันติภาพในแง่ที่ว่าจำเป็นหรือไม่ที่การแสวงหาสันติภาพจะต้องเริ่มต้นจากภายในก่อนจึงจะกระทำการที่นำไปสู่สันติภาพได้ เพราะถึงแม้จะทราบที่มาของการสันติภาพ แต่ถ้าไม่มีการสร้างสรรค์วิธีการที่จะนำไปสู่สันติภาพอย่างถูกวิธี การทราบสังขรณ์ข้อนี้ก็ไม่ได้ออกให้เกิดประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์สันติภาพแต่อย่างใด อย่างไรก็ตามผู้วิจัยเห็นว่าการพิจารณาสันติภาพจากภายในไม่ได้ทำให้เกิดการหยุดความพยายามในการสร้างสรรค์สันติภาพของมนุษยชาติแต่อย่างใด แต่กลับเป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์วางแผนไปสู่สันติภาพได้อย่างรอบด้านขึ้น รวมทั้งเป็นส่วนเสริมซึ่งกันและกันกับการมองสันติภาพจากภายนอก และทำให้การสร้างสันติภาพไม่เพียงแต่แสวงหาวิธีการในการหยุดยั้งหรือขจัดความรุนแรงทั้งทางตรงและเชิงโครงสร้างเท่านั้น แต่ยังเกิดการเรียนรู้ที่จะวางแผนระยะยาวในการปลูกฝังทัศนคติที่ใฝ่สันติโดยการเริ่มปลูกฝังจากภายในจิตใจก่อน ซึ่งทำให้มนุษย์เข้าถึงสังขรณ์ในเรื่องคั่นตอของการขาดสันติภาพ และทำให้มนุษย์เดินทางไปสู่สันติภาพได้อย่างเป็นระบบและรวดเร็วขึ้น เพราะแทนที่มนุษย์จะแก้ปัญหาการขาดสันติภาพที่เพียงปลายเหตุ เช่น การคิดค้นวิธีการต่างๆในแง่ของปฏิบัติการสันติวิธี หรือการต่อสู้โดยไม่ใช้ความรุนแรง ผู้ใฝ่หาสันติภาพที่ยอมรับว่ากิเลสคือที่มาที่แท้จริงของการขาดสันติภาพสามารถเริ่มวิถีที่จะนำไปสู่สันติภาพถาวรได้ ด้วยการเรียนรู้ที่จะจัดการกับกิเลสของตนเอง โดยการฝึกหัดที่จะควบคุมและขจัดกิเลสฝ่ายต่ำด้วยการถือศีล เรียนรู้ที่จะแบ่งปันคือการให้ทาน และเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับเพื่อนมนุษย์ด้วยความรักและปรารถนาดีต่อกัน คือ การภavana ซึ่งเริ่มต้นด้วยการแผ่เมตตา สิ่งนี้เรียกว่าเป็นสันติวิธีหรือวิถีแห่งสันติ ที่ชนทุกศาสนิกหรือแม้แต่ผู้ไม่นับถือศาสนาก็สามารถฝึกฝนได้ เพราะการควบคุมตนเอง การแบ่งปัน และความรัก เป็นคุณลักษณะโดยรวมที่มนุษย์ถือปฏิบัติที่พึงงาม การเรียนรู้ที่จะจัดการกับกิเลสนอกจากจะเป็นการทำความเข้าใจถึงรากเหง้าของการขาดสันติภาพแล้ว ยังทำให้ผู้ใฝ่หาสันติภาพไม่หยุดอยู่เพียงการแก้ไขปัญหาการขาดสันติภาพแต่ยังรวมไปถึงการป้องกันไม่ให้เกิดการทำลายสันติภาพได้ด้วย

การเรียนรู้ถึงทฤษฎีสันติภาพและสันติวิธีในบทนี้ คงเป็นแนวทางสำคัญที่นำไปสู่การทำความเข้าใจแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าข้างเผือก* ได้ และท้ายที่สุดคงสามารถนำมาวิเคราะห์แนวคิดสันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ได้อย่างเป็นรูปธรรม และเนื่องจากสันติภาพและสันติวิธีแม้จะมีความหมายคาบเกี่ยวกัน โดยนัยหนึ่งสันติภาพคือเป้าหมาย ส่วนสันติวิธีคือหนึ่งในกระบวนการที่ได้มาซึ่งสันติภาพ ดังนั้น หลังจากการศึกษาตัวบท *พระเจ้าข้างเผือก* และความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมการเมืองในบทที่ 3 แล้ว ในบทที่ 4 จะได้ศึกษาแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีในเรื่อง *พระเจ้าข้างเผือก* โดยศึกษาว่าผู้สร้างงานคือปรีดี พนมยงค์ได้รับอิทธิพลทางความคิดในเรื่องสันติภาพและสันติวิธีมาจากแหล่งใด และมีผลต่อแนวคิดสันติภาพและสันติวิธีที่นำเสนอใน *พระเจ้าข้างเผือก* อย่างไร และในบทที่ 5 จะได้วิเคราะห์ถึงกระบวนการทัศน์สันติวิธีของปรีดี พนมยงค์ ว่ามีลักษณะอย่างไร โดยจะใช้ทฤษฎีที่ได้ศึกษาไปแล้วในบทนี้เป็นฐานในการศึกษา